

Szemponatok és javaslatok a kisgyermeket nevelő nők foglalkoztatottságának növeléséhez: munkaösztönző hatások, termékenység és a gyermek minősége

Gábos András és Gál Róbert Iván, TÁRKI

1. Bevezetés	2
2. A közösségi emberi tőke beruházás elmaradásának következményei.....	2
3. Átváltási hatások munkavállalás, gyermekvállalás és a gyermek minősége között.....	6
3.1. Munkavállalás és gyermekvállalás	7
3.1.1. Átváltás munkavállalás és gyermekvállalás között.....	7
3.1.2. A jóléti programok hatása a foglalkoztatottságra és a termékenységre	8
3.1.2.1. Jóléti programok és a női munkavállalás.....	9
3.1.2.2. Jóléti programok és gyermekvállalás	10
3.2. Munkavállalás és a gyermek minősége.....	14
3.2.1. Átváltás munkavállalás és gyermek minősége között.....	14
3.2.2. A jóléti programok hatása a foglalkoztatottságra és a gyermek minőségére	16
3.2.2.1. Gyermekszegénység és jövedelemegyenlőtlenségek	16
3.2.2.2. A korai életszakaszbeli fejlődés jelentősége a gyermek minőségére és felnőttkori teljesítményre	19
4. Szempontok a női aktivitás növelését célzó közösségi programok kialakításához.....	20
Hivatkozások.....	26
Mellékletek	30
1. Melléklet A termékenység és a női foglalkoztatottság iskolázottság szerinti heterogenitása Magyarországon	30
2. Melléklet A gyermek mennyisége és minősége	33
3. Melléklet A női foglalkoztatottság és a termékenység kapcsolatának iránya és előjele ..	37
4. Melléklet A gyermeknevelés költsége	40
5. Melléklet A különböző jóléti transzferek termékenységi és munkaösztönző hatása	42

1. Bevezetés

A liszaboni célkitűzések stockholmi kiterjesztésének része az aktivitás növelése a munkaerő egyes speciális csoportjai, elsősorban az idősek és a nők körében.¹ A magyar nők aktivitása – a férfiakétól eltérően – nem különbözik számottevően az uniós vagy az OECD-átlagtól. Jól azonosítható azonban néhány csoport a nők körében, ahol az elmaradás jelentős: kisgyermekes és sokgyermekes anyák, valamint az alacsony képzettségű, legfeljebb általános iskolát végzettek.² Az anyák gazdasági aktivitásának növekedése egybeesne tehát az uniós célokkal, ám nem mindegy, hogy ez milyen járulékos következmények mellett történik a gyermekvállalás és a gyermek nevelése során tett emberi tőke-fejlesztés területén. Az anyák alacsony aktivitása mellett a magyar nők termékenysége és a magyar gyermekek iskolai teljesítménye is elmarad a fejlett országok átlagától.³ A folyamatok meghatározói számosak és összetettek, ám a közösségi emberi tőke fejlesztéstől jelentős megtérülés remélhető. Az alábbiakban, elsősorban a női munkavállalás növelésének lehetőségeit szem előtt tartva, egy olyan policy csomag összetételéhez kívánunk szempontokat nyújtani, mely a családtámogatási rendszer és a munkaerő-piaci politikák kialakításakor egyszerre van tekintettel a munka- és termékenységsztönző hatásokra, továbbá a gyermek minőségére.^{4,5} Az alábbiakban először azt illusztráljuk, hogy milyen következményei lehetnek az elmaradt közösségi emberi tőke beruházásoknak és megfogalmazzuk javaslatunkat az ilyen típusú programok céljaira vonatkozóan.

2. A közösségi emberi tőke beruházás elmaradásának következményei

A gazdasági aktivitás növelése számos ok miatt kívánatos, melyek közül itt csupán egyet hangsúlyozunk: az adófizető kapacitás növekedését. A növekvő munkaerő-piaci aktivitás a

¹ Aktivitáson itt és a továbbiakban munkaerő-piaci aktivitást értünk, ami nem jelenti, azt, hogy a háztartásban végzett munka nem lenne aktív, csupán azt, hogy arra, a szaknyelv konvenciójának megfelelően, más szót használunk.

² Az OECD által publikált összehasonlító adatok szerint – a 25 fejlett ország közül – Magyarországon a legalacsonyabb az anyák foglalkoztatottsága. Ez igaz akkor is, ha a 16 éven aluli gyermekeket vesszük figyelembe, de még inkább akkor, ha a 3 év alattiakat. A 0-2 éves gyermekkel rendelkező magyar nők körében a foglalkoztatottság nem éri el a 20%-ot. Ugyancsak a legalacsonyabb a vizsgált országok körében a három és többgyermekes magyar nők aktivitása. Forrás: OECD (2007), illetve OECD Family Database, <http://www.oecd.org/dataoecd/29/61/38752721.pdf>

³ A termékenységi ráták összehasonlításakor az EUROSTAT online statisztikai adatbázisára, az iskolai teljesítmények esetében pedig az OECD PISA vizsgálatának eredményeire hivatkozunk.

⁴ A gyermek minősége alatt itt és a továbbiakban elsősorban a gyermek által felhalmozott emberi tőkét értjük, mely döntően meghatározza a felnőttkori teljesítményt.

⁵ Ugyancsak felvethető a családtámogatási rendszer szerepe a gyermekszegénység alakulásában. A 3.2. fejezetben ezzel a kérdéssel is foglalkozunk, elsősorban abban az összefüggésben, hogy a rendelkezésre álló jövedelem hogyan hat a gyermek kognitív fejlődésére.

várakozás szerint megnöveli az elvégzett munkaerő-piaci és háztartási munka együttes értékét (azaz, a háztartáson kívül dolgozó nők többnyire kisebb értékben csökkentik háztartási munkájukat, mint amennyivel növelik a munkaerőpiacon végzett munkájukat). Továbbá, a munkaerőpiacon végzett munka része a GDP-nek és közvetlenül megadóztatható, míg a háztartásban végzett munka nem része a GDP-nek és csak áttételesen, más háztartástagok növekvő munkaerő-piaci aktivitása révén adóztatható meg. A növekvő női aktivitás tehát mindkét hatás révén pozitívan hat az adóalapra (ami természetesen nem jelenti egyben a beszedett adó növekedését is).

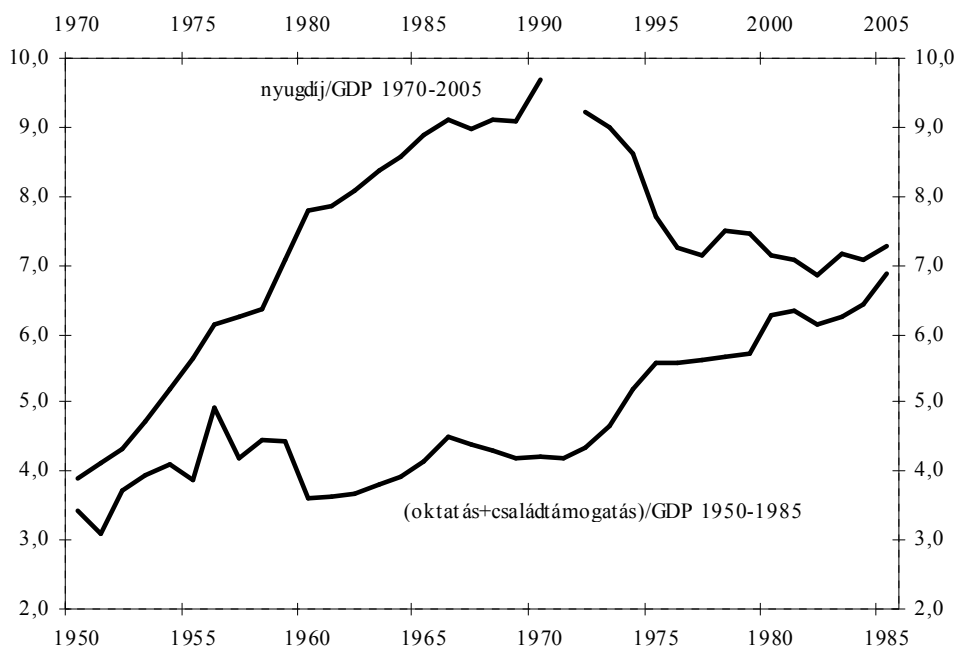
Ha azonban a növekvő női aktivitás a termékenység visszaesésével és általában a felnövekvő korosztály emberi tőkéjébe fektetett erőforrások csökkenésével jár, akkor az aktivitás (és így az adóalap) növekedése csak átmeneti és hosszú távon fenntarthatatlan. Ha a munkavállaló nők gyermekvállalás helyett és nem mellett dolgoznak a háztartáson kívül, akkor rövidtávon ugyan nő az aktív munkaerő (és az adóalap), hosszú távon azonban csökken. A rosszul megválasztott intézkedés-csomag tehát csak a jövőből csoportosít át aktivitást és adóalapot a jelenbe, ahelyett, hogy hosszabb időtávot tekintve valóban növelné az elvégzett munka mennyiségét. A szerencsésen megválasztott intézkedés-csomag azonban olyan növekedést jelent az aktivitásban és az adóalapban, amely nem jár együtt termékenység csökkenéssel és általában az emberi-tőke beruházás visszaesésével.

A fentieket egy egyszerű ábrával illusztráljuk. Az 1. ábra függőleges tengelyén a közösségi emberi-tőke beruházásokat illetve a nyugdíjjárulékokat ábrázoljuk a GDP százalékában. Az emberi-tőke beruházások közül a két legnagyobb közösségi programot, a családtámogatásokat és az oktatási kiadásokat vesszük számításba.⁶ Az ábrán két vízszintes tengelyt használunk. Mindkettő az idő múlását mutatja, de húsz éves elcsúszással. Az alsó tengely 1950-től 1985-ig fut és az alsó görbére, a közösségi emberi-tőke beruházásokra vonatkozik. A felső tengely 1970-ben indul és 2005-ig tart; az ábrán szereplő felső görbére, a nyugdíjjárulékok alakulására vonatkozik. Az ábra arról árulkodik, hogy a nyugdíjjárulékok növekedése lényegesen gyorsabb volt 1970 és 1990 között, mint a húsz évvel korábbi, 1950

⁶ A nyugdíjjárulékok számításánál figyelembe vesszük, hogy a Nyugdíjbiztosítási Alapnak 1992-ig nem volt önálló költségvetése, a társadalombiztosítási járulék nem oszlott meg egyértelműen az egészségbiztosítási és a nyugdíjbiztosítási funkciók között, végezetül pedig a járulék címen összegyűjtött bevételnek semmi köze nem volt a kiadásokhoz. Ha a névleges járulékbevételeket komolyan vennénk, akkor a nyugdíjrendszer rendkívüli hiányt halmozott volna fel (lásd erről Jurth 1987, 22). Ezért, az ilyen esetekben szokásosan alkalmazott módszer szerint tökéletes felosztó-kirovó rendszert tétéleztünk fel, azaz ugyanakkorának vettük a járulékbevételeket, mint a nyugdíjkiadásokat. 1993-tól kezdődően már tudunk a járulékbevételekkel számolni. Az említett feltételezés a következtetés erejét nem gyengíti, mert egyébként az lenne a következtetésünk, hogy már menet közben sem lehetett finanszírozni a nyugdíjakat

és 1970 közötti emberi tőke beruházások. Ha a lábjegyzetben említetteknek megfelelően tökéletes felosztó-kirovó rendszert tételünk fel ebben az időszakban, úgy a nyugdíjjárulékok 1970 és 1990 között a GDP 3,9 százalékáról 10,5 százalékra emelkedtek. Ezzel szemben a közoktatási kiadások és családtámogatások együttes összege az 1950-es 3,4 százalékos GDP-arányról 1970-ig mindössze 4,2 százalékra nőtt. 1991 után azonban a beszedett járulékok relatív összege gyorsan csökkent: 1992-ben még a GDP 9,2 százaléka, 1997-ben azonban már csak 7,1, 2002-ben pedig már csak 6,8 százaléka (beleértve a magánnyugdíj-pénztárakba fizetett járulékokat is).

1. ábra. Közösségi emberi tőke beruházások és a 20 évvel későbbi járulékfizető kapacitás

Forrás: Gál, Iwasaki és Széman (2007).

Az ábra alapján megfogalmazható az a hipotézis – egyelőre ennél nem több – hogy a beszedett járulékok mennyiségének csökkenése 1990 után nem független attól, hogy megbomlott az emberi-tőke beruházások és a későbbiekben ezekre épülő adófizető kapacitás aránya. A relatív járuléktömeg csökkenését 1990 után az okozta, hogy drámaian visszaesett a foglalkoztatás, nemzetközi összehasonlításban leértékelődtek a bérek és csökkent a járulékbehajtási kapacitás (azaz nőtt a járulékelkerülő foglalkoztatás). Ezek mind olyan

tényezők, melyek az emberi tőke drasztikus leértékelődéséről tanúskodnak. Az 1950 és 1970 között elmaradt vagy inadekvát emberi tőke beruházások miatt egy generációval később az aktív korú korosztályok relatív létszáma nem nőtt a népességben, képzettsége pedig lépésről-lépésre elmaradt a világgpiaci igényektől vagy idejétmúlttá vált. Az ország világgpiaci elszigeteltsége miatt a következményeket hosszú időn keresztül el lehetett odázni, de a védettséget az ország nem az emberi tőke mennyiségének növelésére használta.

Az állítást, mely szerint a relatív járuléktömeg visszaesését az emberi tőke beruházások korábbi elmaradása okozta, egyelőre pusztán hipotézisként fogalmazzuk meg, és nem mint megalapozott összefüggést említjük. Ahhoz, hogy határozottabban foglalhassunk állást a kérdésben, további elemzésre, elsősorban az emberi tőke beruházások hatékonyságának vizsgálatára lenne szükség.⁷

Célunk azonban most nem a kérdés megnyugtató tisztázása, hanem annak illusztrálása, hogy a foglalkoztatás fenntartása, a járulékfizető kapacitás átmeneti növelése előbb-utóbb korrekcióhoz vezet, ha az emberi tőkébe történő investíció kárára történik. A női foglalkoztatás növelése annak árán, hogy visszaesik a termékenység, hosszabb távon a járulékfizetési kapacitás visszaesésre vezet. Ebből az állításból természetesen nem az következik, hogy a női foglalkoztatás növelése ne lenne követendő cél, hanem az, hogy a női foglalkoztatás ösztönzését célzó intézményrendszer kialakítása során a munkaösztönzők és a termékenységi, illetve általánosabban véve emberi tőke beruházás ösztönzők optimális arányát kell megtalálni.

A járulékfizetési kapacitás az előzőekben bemutatott gondolatmenet szerint három paraméter függvényében maximalizálható. Ezek: a szülők generációjának munkavállalása, valamint a gyermekek generációjának létszáma és emberi tőkéje. A probléma abból fakad, hogy e három paraméter között átváltási hatások vannak. A női aktivitás növekedése – minden egyéb tényező változatlansága mellett és közösségi beruházások hiányában – csökkenti a termékenységet és a szülői erőfeszítéseket a gyermek érzelmi és kognitív

⁷ A 20 éves elcsúsztatást az emberöltő átlagos hossza indokolja. Az ábrán látható két görbétől természetesen indokolatlan azt várni, hogy együtt fussanak, azt azonban ésszerű feltételezni, hogy teljesen nem szakadhatnak el egymástól. Azt is megjegyezzük, hogy a járuléktömeg visszaesését nem kizárólag a korábban elmaradó közösségi emberi tőke beruházásokkal magyarázzuk. Egyes további közismert tények és kutatási eredmények azonban legalábbis nem mondanak ellent a feltevésnek. Az első az a jól ismert tény, hogy bár a tranzíciós válság nem tartott tovább három évnél és a gazdaság 1993-tól gyors, és azóta is folyamatos növekedésnek indult, a foglalkoztatás alig nőtt. A második az a megállapítás, hogy a kor-kereseti profilok, amelyek jellemzően laposabbak az alacsony iskolai végzettségűek körében és meredekebbek az iskolázottabbak életpályáin, az utóbbiak esetében is ellaposodtak az 1990-es években (Kézdi és Köllő 2000). Mindkét jelenség az emberi tőke leértékelődésére utal, ami a képzetlenek körében végleges állásvesztésre, a képzetebbek esetében inkább a kereseti pálya megtörésére vezetett (Augusztinovics 2005, Augusztinovics és Köllő 2007).

fejlődésének biztosítására, a magasabb gyermekszám pedig csökkenti a családnak az egy gyermekre jutó emberi tőke befektetését. Ezek a kapcsolatok nem egyirányúak, mindhárom esetben oda-vissza hatásokat feltételezhetünk.

Nemcsak arról van szó, hogy átváltásokkal kell számolnunk, de a hatások heterogének is. A heterogenitás több jellemző mentén is megfigyelhető. A továbbiakban csupán az iskolázottságra, úgyis mint a jövedelmi helyzet proxy-jára koncentrálnak. Eszerint a munkaerő-piacra jutás költségei különbözhetnek iskolázottság szerint, de iskolázottság szerint heterogének lehetnek a gyermeknevelés – fogyasztási, továbbá a háztartási munkából, az anya kieső jövedelméből és az emberi tőke kopásából származó – költségei és így a szülők gyermekvállalási hajlandósága is. Különbségek mutatkozhatnak továbbá iskolázottság szerint a szülők által birtokolt emberi tőke mennyiségében és minőségében, melynek viszont jelentős hatása van a gyermek emberi tőke felhalmozására.

A továbbiakban arra keressük a választ, hogy milyen intézkedéscsomagtól remélhetjük a járulékfizetési kapacitás maximumát. Ehhez először áttekintjük a női munkavállalás és a termékenység, majd a női munkavállalás és a gyermek minősége közötti átváltási hatásokat, áttekintjük a nemzetközi szakirodalmat, mely a közösségi programok hatását vizsgálja a női aktivitásra, a gyermekvállalási hajlandóságra és a gyermek minőségére (3. fejezet). Ezt követően – az iskolázottság szerinti heterogén célok és hatások figyelembe vétele mellett – egy olyan szempontrendszer fogalmazzunk meg, amely a járulékfizetési kapacitás növelését célozza úgy, hogy a szülői és a gyermeki generációkat együttesen veszi figyelembe (4. fejezet).

Tanulmányunkban elsősorban általános érvényű mechanizmusok bemutatását és a hozzájuk kapcsolódó policy javaslatok megfogalmazását tűzzük ki célul, ám törekszünk azon pontok kijelölésére is, melyek az általános javaslatokat a magyar jóléti rendszer és munkaerő-piac speciális jellemzőihez köthetik.⁸ Az 1. mellékletben néhány indikátor mentén bemutatjuk a kérdés szempontjából fontos folyamatok hazai alakulását.

3. Átváltási hatások munkavállalás, gyermekvállalás és a gyermek minősége között

A mikroökonómiai modell előrejelzése szerint a női aktivitás, a termékenység és a gyermek minősége közötti átváltási hatások, azaz a páronkénti kapcsolatok mindegyike negatív. Az

⁸ Ugyanezen a területen a magyar támogatási rendszer átalakítására tett javaslatot az OECD (2007), valamint Bálint és Köllő (2007).

alábbiakban először a munkavállalás és gyermekvállalás, majd a munkavállalás és a gyermek minősége közötti kapcsolattal foglalkozunk, mindkét esetben áttekintve a közösségi programok hatásait az empirikus szakirodalom eredményei alapján. A gyermekek száma és minősége közötti átváltás beckeri modelljét lásd a 2. mellékletben.

3.1. Munkavállalás és gyermekvállalás

3.1.1. Átváltás munkavállalás és gyermekvállalás között

A munkakínálati és a termékenységi döntés közötti kapcsolat iránya nem egyértelmű (Engelhardt, Kögel és Prskawetz 2001). Feltételezhetjük, hogy (1) a nők termékenysége hat a munkaerő-piaci részvételre, (2) a munkaerő-piaci részvétel hat a termékenységre, (3) mindkettő hat egymásra és (4) a kettő közötti kapcsolatot valójában hamis korreláció és azt egy harmadik tényező okozza. A mikroökonómiai modellben a harmadik, háttérváltozót a női reálbérek jelentik. Növekvő reálbérek esetében csökkenő termékenységet és növekvő munkakínálatot figyelhetünk meg. Tehát, a gyermekvállalási és a munkaerő-piaci döntés egyidejűsége mellett, az elmélet előrejelzése szerint a nők munkaerő-piaci részvétele és termékenysége között negatív kapcsolat van (Becker and Lewis 1973, Willis 1973).

Az elmúlt években a női foglalkoztatottság és a termékenység kapcsolatának előjeléről vita folyik szakirodalomban.⁹ A kutatók egy része keresztmetszeti és makroszintű adatokra épülő korrelációs számítások alapján amellet érvel, hogy az elmélet alapján várt negatív kapcsolat az 1980-es évek végétől kezdődően megfordult. (Ahn és Mira 2002; Rindfuss, Guzzo és Morgan 2000; Billari et al. 2002; Del Boca et al. 2003; d’Addio és d’Ercole 2005)

Ezt az eredményt gyakran úgy interpretálják, mintha az a két tényező közötti oksági kapcsolatra is kiterjeszhető lenne. Ezek a keresztmetszeti és országok közötti összehasonlító adatokra épülő elemzések azonban módszertani szempontból erőteljesen bírálhatók, és az oksági kapcsolatra vonatkozóan téves következtetések levonására adnak alkalmat. Az alternatív – aggregált adatok idősor-elemzésével, valamint egyéni adatok vizsgálatával nyert – empirikus eredmények szerint a kapcsolat továbbra is negatív, de ereje csökkent a vizsgált időszakban. (Engelhardt, Kögel és Prskawetz 2001; Engelhardt és Prskawetz 2002; Kögel 2003; Kögel 2006) Ebben a csökkenésben jelentős szerepe van a közösségi programoknak, mindenekelött a szülési szabadság intézményében bekövetkező változásoknak, a háztartáson

⁹ A vonatkozó irodalom részletes összefoglalását lásd a 3. mellékletben.

kívüli gyermekgondozás¹⁰ bővülésének és a munkaerő-piac rugalmasságának. Hangsúlyozzuk, hogy az a feltételezés, mely szerint a nők munkaerő-piaci részvétele és gyermekvállalási hajlandóságuk közötti kapcsolat az 1990-es évektől kezdődően pozitívvá vált volna, nem állja meg a helyét. Nem várhatjuk tehát, hogy a nők munkaerő-piaci részvételének növekedése egyben a termékenységet is növelje, de egyidejű növekedésük – harmadik változó hatásaként – lehetséges. E feltételek között említhetjük a háztartáson kívüli gyermekgondozáshoz való hozzáférés lehetőségét, amennyiben annak költsége alatta marad a nő által elérhető reálbér-növekménytől, vagy a szóban forgó költségeket a társadalom részben átvállalja.

Amennyiben a munkaerő-piaci aktivitás és a gyermekvállalási hajlandóság iskolázottság szerint heterogén, a közösségi programok célrendszerének erre tekintettel kell lennie. Eszerint, az alacsony iskolázottságúak esetében a munkaerő-piacra való belépés ösztönzése a legfontosabb cél, a belépés költségeink csökkentése révén, míg az érettségizettek és a diplomások esetében a gyermekvállalási hajlandóság növelése a legfontosabb cél, a gyermekvállalás költségeinek csökkentése révén.¹¹

3.1.2. A jóléti programok hatása a foglalkoztatottságra és a termékenységre

Tágabb összefüggésben a női munkavállalás és a termékenység kapcsolata a munkavállalás és a család élet összeegyeztetésének (*work-life balance*, *work-family conflict*) kérdéskörében jelentkezik. A témával több diszciplína is foglalkozik, mint például a közgazdaságtan, a szociológia (pl. Blyton et al. 2006; Crompton és Lyonett 2006; Reynolds 2004; Tijdens 2002) vagy a foglalkozás-pszichológia (pl. van Riswijk et al. 2004; Barnett és Lundgren 1998), melyek azonban csak kis felületen érintkeznek egymással. A munka-család egyensúly hiányát az irodalom olyan mechanizmusokkal hozza összefüggésbe, mint a különböző női szerepek közötti konfliktus, vagy az idő, mint erőforrás korlátossága miatt kialakuló túlterheltség. Az alábbiakban alapvetően a közgazdasági szakirodalommal foglalkozunk.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a mikroökonómiai elmélet előrejelzése szerint a nők munkaerő-piaci részvétele és termékenysége között negatív kapcsolat van. Amennyiben a munkaerő-piaci részvétel hatását tekintjük a gyermekvállalási döntésre, a negatív kapcsolat legfontosabb oka, hogy az anya munkavállalása jelentősen növeli a gyermek költségét, a kieső

¹⁰ A háztartáson kívüli gyermekgondozás fogalmát a gördülékenyebb megfogalmazás érdekében használjuk, valójában azonban nem kizárólag a fizikailag a háztartáson kívüli gondozásra utalunk vele, hanem beleértjük a háztartáson belül végzett, de háztartáson kívüli munka igénybevételével, például baby-sitter közreműködésével végzett munkát is.

¹¹ A gyermekvállalás és munkavállalás iskolázottság szerinti magyarországi heterogenitásához lásd az 1. mellékletet.

munkajövedelem és a munkaerő-piaci távollét nyomán elszenvedett emberi tőke veszteség révén. Arra számíthatunk tehát, hogy amennyiben az egyéni költségeket közösségi programok révén csökkentjük, a nők munkaerő-piaci részvétele és termékenysége közötti negatív kapcsolat csökkenthető, makroszinten pedig – minden más tényező változatlansága mellett – egyaránt számíthatunk a női foglalkoztatottság és a termékenység növekedésére. Az alábbiakban megpróbálunk képet adni arról, hogy a szakirodalom szerint mely közösségi programok képesek ezt a kapcsolatot a leghatékonyabban befolyásolni.

3.1.2.1. Jóléti programok és a női munkavállalás

Az állami programok több mechanizmuson keresztül is alkalmas eszközei lehetnek a munka és gyermeknevelés összeegyeztetésének, ennek nyomán pedig a termékenység és a foglalkoztatás egyidejű növelésének, ám ugyanakkor ellene is hathatnak egyik vagy mindkét folyamatnak, akár intézmények és szabályozások fenntartása, akár azok hiánya révén. A gyermekvállalás és a női foglalkoztatottság egyidejű növelését a gyermeknevelés és a munka közötti konfliktus enyhítése, a gyermekvállalás előtti és utáni munkavállalás ösztönzése, a munkaerő-piacsal való kapcsolat fenntartása segítheti. A szakirodalom a legfontosabb beavatkozások között a háztartáson kívüli gyermekgondozást biztosító intézményhálózatot, a jövedelemplótlást is biztosító szülési szabadságot, továbbá a rugalmas munkavállalási formákat, elsősorban a részmunkaidős munkavállalást jelöli meg (Del Boca 2002, Del Boca et al. 2003). Míg tehát a természetbeni ellátások a vizsgált kapcsolatot pozitívan befolyásolják (ez jellemző a skandináv jóléti modellre és Franciaországra), addig a nem munkaviszonyhoz kötött ellátások növelik a munkaerőpiacon kívül megszerezhető jövedelmet, így a termékenység növelésével párhuzamosan csökkentik a nők munkakínálatát. A természetbeni és kiegészítő ellátórendszer hiánya vagy csökkenése, a munkaerőpiac relatív merevségével párhuzamosan, alacsony női foglalkoztatottsággal párosuló alacsony termékenységet eredményez (pl. Olaszország, Görögország, Spanyolország).

Jaumotte (2003) átfogó elemzését nyújtja a nők munkaerő-piaci részvételét ösztönző politikák hatásainak az OECD országokban. A szerző makrogazdasági adatokat használt az aggregált hatások elemzésére. Megállapítja, hogy a gyermekekhez kötött pénzbeli ellátások negatív hatással vannak az anyák munkakínálatára, míg a természetbeni ellátások hatása pozitív. Állítása szerint a gyermekgondozási szabadság pozitív hatása a teljes munkaidős foglalkoztatásra mutatható ki, a részmunkaidősre viszont nem. Hasonló eredményre jut Waldfogel, Higuchi és Abe (1999). A részmunkaidős állások elérhetősége ugyanakkor egyértelműen növeli a foglalkoztatottságot a nők körében.

Apps és Rees (2001) modellezése szerint azon országokat, melyek az egyéni adózást preferálják a családi adózással szemben, valamint az otthoni gyermeknevelés alternatíváinak támogatását a készpénzes támogatásokkal szemben, nagyobb valószínűséggel jellemzi egyszerre magas női foglalkoztatottság és (relatív) magas termékenység. Ez a kapcsolat akkor is fennáll, ha figyelembe vesszük a háztartások közötti heterogenitást.

Del Boca et al. (2003) felhívják a figyelmet arra, hogy negatív hatása lehet, ha a munkaerő-piaci kereslet és a gyermeket vállaló nők munkakínálata között eltérés van (például a teljes idős és a részmunkaidős állások között), miközben hiányoznak a háztartáson kívüli gyermekgondozás lehetőségei. Empirikus vizsgálódásaik során azt találták, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás és a háztartáson kívüli gyermekgondozás intézményei pozitív, a munkanélküliség negatív együttes hatással vannak a gyermekvállalásra. Ugyancsak Del Boca és szerzőtársai (2003) ismertetik olaszországi adatokon szimulált elemzésük eredményét, mely szerint a marginális adókulcsok csökkentése kevésbé a magas, inkább az alacsony és közepes jövedelműek munkakínálatát befolyásolja.

3.1.2.2. Jóléti programok és gyermekvállalás

A gyermekvállalási döntések modellezése során a gyermek jellemzően két módon jelenik meg a közgazdasági szakirodalomban: fogyasztási jószágként (Becker 1960, 1993) vagy tőkejószágként (Willis 1973, Cigno 1993). A családtámogatások termékenységet befolyásoló hatását vizsgáló ökonometriai elemzések a fogyasztási jószág modellre épülnek, a tőkejószág elmélet jellemzően a nyugdíjrendszer termékenységi hatásainak vizsgálatához nyújt keretet.

A gyermekekhez kötött közösségi programok termékenységi hatásainak empirikus, ökonometriai modelleket használó irodalma arról tanúskodik, hogy a mikroszintű, racionális döntéseken alapuló megközelítések előrejelzései a pozitív hatás tekintetében helyesnek bizonyulnak. A családtámogatási rendszer pénzügyi ellátásaiból képzett változók rendszerint szignifikáns és mindig pozitív kapcsolatot mutattak a termékenységi magatartás változóival. A téma empirikus irodalmának összegzését adja Gauthier és Hatzius (1997), Sleebos (2003), Del Boca et al. (2003), d'Addio és d'Ercole (2005), Björklund (2007), magyarul pedig Gábos (2003). Ez a pozitív kapcsolat megmutatkozott mind a családi pótlékra és az anyasági támogatásokra összpontosító kontinentális európai, mind az adóalap-kedvezményeket és a jövedelemvizsgálathoz kötött ellátásokat preferáló egyesült államokbeli, mind pedig az előbbiek sajátosságait együttesen is tartalmazó kanadai jóléti rendszerek esetében. Az eredmények azt is megmutatták, hogy a készpénzes családtámogatások befolyása nem túl jelentős. A gyermek születésében szerepet játszó tényezők között a fejlett társadalmak által –

közvetlenül vagy közvetve – e célra újraosztott jövedelmek csak egyet jelentenek a sok közül, és ez az eszköz viszonylag szűk befolyást enged a kormányzatoknak a termékenység befolyásolásában.

Gauthier és Hatzius (1997) aggregált adatokon végzett, nemzetközi összehasonlító vizsgálatának eredményei szignifikáns, pozitív kapcsolatot mutatnak a családtámogatások és a termékenység között. A becsült hatás nagyságát figyelembe véve azt állították, hogy a családi pótlék összegének 25 százalékkal való emelése a termékenység szintjét rövidtávon 0,6 százalékkal, hosszútávon 4 százalékkal növelheti. Vizsgálták a születési sorszám szerinti hatásokat is. Eredményeik szerint a családi pótlék hatásának erőssége csökken valamelyest a gyermek sorszámával. Ermisch (1988) feltételes termékenységi mutatókat használó modellje azt mutatta, hogy Nagy-Britanniában az addicionális családi pótlék 1 százalékos növelése a 20-24 éves nők között 0,37 százalékkal emelné az első gyermek, a 30 év felettek esetében pedig mintegy 0,3-0,5 százalékkal a harmadik és negyedik gyermek megszületésének valószínűségét, a második gyermekre vonatkozóan azonban nem mutatkozott szignifikáns hatás. Laroque és Salanier (2005), a munkaerő-felvétel adatait elemezve, szignifikáns és erős pozitív hatást talált a franciaországi családtámogatások és termékenység között. Hasonlóképpen Gábos, Gál és Kézdi (2007) hazai aggregált, idősoros adatokat elemezve, - az általános, szignifikáns és pozitív hatás megállapításán túl – arra a következtetésre jutott, hogy a készpénzes családtámogatások születési sorszám szerint növekvő hatást gyakorolnak a gyermekvállalási döntésre.

Az egyesült államokbeli, jövedelemhez kötött jóléti támogatás, az AFDC (Aid for Families with Dependent Children) termékenységi hatásainak vizsgálatok Caudill és Mixon (1993) pozitív, de nem túl erős kapcsolatot talált a támogatás igénybevétele és a termékenység között, vagyis az ellátás igénybevétele valamelyest növelte a gyermekvállalási hajlandóságot az egyedülálló nők körében. Ezzel szemben Schettini-Kearney (2004) arra az eredményre jutott, hogy az AFDC-t ért kritikák (növeli a gyermekvállalási hajlandóságot az egyedülálló, alacsony státusú nők körében és így tovább növeli azok szegénységi kockázatát) helyébe lépő kísérleti programnak, mely újabb gyermek születése esetében nem nyújtott pótlólagos pénzbeli támogatást, nem voltak negatív termékenységi hatásai. Statisztikai értelemben nem csökkent például a magasabb sorszámú születések száma a nagyobb jóléti függőségben élők körében. Ezért a szerző úgy véli, az új ellátási forma bevezetése nem érné el célját, miközben a gyermekek jóléte csökkenne az elmaradó erőforrások miatt.

Whittington, Alm és Peters (1990) az egyesült államokbeli, gyermekek után járó egyéni adóalap-kedvezmény hatását vizsgálták a gyermekvállalási döntésre. A becslés szignifikáns és pozitív kapcsolatot mutatott az általános termékenységi arányszám változásával. Modelltől függően a termékenység egyéni adóalap-kedvezményre vonatkoztatott rugalmassága 0,127 és 0,248 között alakult. A nagyon hasonló modellekkel, ám kanadai adatokkal dolgozó Zhang, Quan és Van Meerbergen (1994) által kapott eredmények megerősítették Whittingtonék következtetéseit. A kanadai adatok esetében lehetőség nyílt a családi pótlék, az adó- és az adóalap-kedvezmények hatásainak összehasonlítására. Mindhárom juttatás pozitív kapcsolatot mutatott a termékenység alakulásával, mely a családi pótlék esetében erősebbnek, az adókedvezmény vizsgálatakor viszont gyengébbnek mutatkozott. A szerzők véleménye szerint a családi pótlék hatásának robusztussága azzal magyarázható, hogy arra majd minden család jogosult, és elsősorban az anya részére folyósítják. Vizsgálták a juttatások együttes hatását is, mely minden esetben szignifikáns volt. A termékenységnek erre az aggregált változóra vonatkoztatott rugalmassága 0,050 és 0,056 között alakult, ami csupán fele-negyede az amerikai adatok esetén észlelteknek. Egyéni, egyesült államokbeli adatokon végzett elemzésében, Whittington (1992) szintén statisztikailag szignifikáns kapcsolatot talált az adóalap-kedvezmények és a gyermekvállalási hajlandóság között. Az általa kapott eredmények szerint az adóalap-kedvezmény 1 százalékos növelése 0,84 százalékkal növeli a szülés bekövetkezésének valószínűségét.

Az eddigiekben bemutatott általános idősor elemzésekkel szemben a „természetes kísérletek” lényege és legfontosabb előnye, hogy megfelelő adatok birtokában minden fix hatást automatikusan kontrollálni lehet, nincs szükség teljes oksági modell felállítására.¹² A legnagyobb nehézséget természetesen az jelenti, hogy ilyen helyzetek kialakulása nagyon ritka és nem is mindig állnak rendelkezésre az elemzéshez megfelelő adatok. Milligan (2002) a kanadai adórendszeren belüli gyermekkedvezmények termékenységi hatását vizsgálta. A „természetes kísérlet” lehetőségét Quebec állam intézkedése tette lehetővé, melynek során 1988. májusa és 1997. szeptembere között a gyermeket nevelők kedvezményben részesültek a megszületett gyermek után. A kedvezmény mértékét a megszületett gyermek sorszámának függvényében állapították meg.¹³ A szerző a kanadai népszámlálásból származtatott mikroadatbázist használt az elemzéshez. Ennek során a quebeci nők jelentették a vizsgálati, a többi

¹² Az általános idősor elemzések kritikáját lásd Milligan (2002), DiPrete et al. (2003) és Landais (2003). A továbbiakban elsősorban ezekre támaszkodunk.

¹³ A program leírását részletesebben lásd Milligan (2002: 7-8, 39-40).

kanadai nő pedig a kontroll csoportot. Milligan elemzéseinek legfontosabb eredménye, hogy a becslések a bevezetett támogatás erős, pozitív és robusztus hatását mutatták a termékenységre. A szerző által kiemelt modellben a támogatásra jogosultak termékenysége átlagosan 12 százalékkal, a támogatás teljes összegére jogosultaké pedig 25 százalékkal nőtt. A becslés alapján, a támogatás 1000 kanadai dollárral való megnövelése esetén a vizsgálati csoportban átlagosan a termékenység mintegy 17 százalékos emelkedésére lehetett számítani. Számításaira alapozva, Milligan azt is állítja, hogy a vizsgálati csoport heterogén módon reagált a „kísérletre”. Ez azt jelenti, hogy az AFDC-re jogosultakhoz hasonló alminta, vagyis az alacsony jövedelmű, gyermeküket egyedül nevelő anyák között nem mutatható ki szignifikáns hatás, míg a magasabb jövedelműek esetében a hatás erősnek mutatkozott.

Ugyancsak természetes kísérletként fogható fel Landais (2003) elemzése, aki a franciaországi, családi alapú jövedelemadó-rendszer hatását vizsgálta.¹⁴ Elemzéséhez Landais a jövedelmek és az adóterhek 1915-1998 közötti idősoros megoszlását használta, mely időszak során a gyermekek kedvezményes adózásában három ponton is olyan változások történtek, melyek természetes kísérletként foghatók fel.¹⁵ A szerző a vizsgálat eredményét oly módon összegezte, hogy az anyagi ösztönzők termékenységre gyakorolt pozitív hatása kimutatható, ám nagyon gyenge. Számításai azt mutatják, hogy a népesség leggazdagabb 1 százalékanak a kedvezmények mértékének csökkenése az 1950-es években a háztartásbeli átlagos gyermekszám csökkenését vonta maga után. Ezzel szemben a kedvezmények felső hátárának megvonása 1981-ben semmilyen kimutatható változással nem járt a magas jövedelműek gyermekvállalási hajlandóságában. A harmadik beavatkozás, a magasabb sorszámú gyermekek erőteljesebb figyelembe vétele, szintén kismértékű, pozitív hatással járt a termékenységre (Landais, 2003: 10).

Az itt bemutatott eredmények a jóléti programoknak az éves termékenységre gyakorolt hatását vizsgálják. Ezekkel a számításokkal szemben, többek között, azt a bírálatot lehet megfogalmazni, hogy valójában a támogatásoknak a szülések időzítésére, nem pedig azok számára gyakorolt befolyását becslik. Valóban, teljes képet akkor kaphatnánk, ha a befejezett termékenységet vizsgálhatnánk. Nem véletlen azonban, hogy az ökonometriai módszertant

¹⁴ A konstrukció lényege, hogy a jövedelemadót a háztartás szintjén számítják, az összes adózás alá vont jövedelmet elosztva azzal a hányadossal, melyet az adott személy családi állapota és a háztartásában élő eltartott személyek száma alapján állapítanak meg. A tanulmány részletesen is tárgyalja a különböző kedvezményeket Landais (2003: 52).

¹⁵ 1950-ben a nagyon magas jövedelműeknél csökkentették az 1945-ben bevezetett adóalap-kedvezmények mértékét, 1981-ben felső határt szabtak az igénybe vehető kedvezményeknek, (3) 1980-tól a családi hányados számításakor a harmadik gyermek a korábbi fél helyett egy teljes egységet ér, s ezt a szabályt 1986-tól kiterjesztették a negyedik és további gyermekekre is. (Landais, 2003: 10)

használó szakirodalomban ilyen elemzéssel nem találkozunk. Ennek oka egyrészt, hogy a női kohorszok közül az 1960-aas évek közepén születettek a legfiatalabbak, amelyekre az elemzést ki lehetne terjeszteni. Másrészt, egy ilyen típusú elemzés során nagyon nehéz elkülöníteni a jóléti programok hatását, ráadásul a magyarázó változó operacionalizálása is több problémát vet fel. Ugyanakkor, az éves termékenység vizsgálatának eredményeiből több módon is következtethetünk a végső gyermekszámra gyakorolt hatásra:

- amennyiben igaz lenne, hogy a jóléti támogatások növelése csupán előrehozza a tervezett születeket, a fennmaradó termékenységi periódus növekedésével akkor is nő az újabb esemény bekövetkezésének valószínűsége;¹⁶
- az idősoros elemzések során ún. hosszú távú (long-run) hatásokat is becsülnek, melyek azt mutatják meg, hogy a t időpontban becsült hatásoknak van-e a későbbi időperiódusokra áthúzódó hatása;
- a születési sorszám szerinti vizsgálat alapján, a magasabb sorszámú születek esetében becsült hatásokból szintén következtethetünk a befejezett termékenységre. Amennyiben a magasabb sorszámhoz erősebb hatások tartoznak, úgy feltételezhetjük, hogy a közösségi programoknak nemcsak időzítési hatása van.

3.2. Munkavállalás és a gyermek minősége

3.2.1. Átváltás munkavállalás és a gyermek minősége között

A szülők, elsősorban az anya munkavállalása és a gyermek minősége közötti kapcsolat nem írható le egyszerűen. Legalább kétféle, ráadásul ellentétes irányú hatással kell számolnunk, amit tovább árnyal a hatások iskolázottság szerinti heterogenitása.

Az anya korai visszatérése a munkaerőpiacra több mechanizmuson keresztül is *negatívan* hathat a gyermek fejlődésére, felnőttkori teljesítményére. A munkaerő-piacra való korai visszatérés értelemszerűen csökkenti a szülőknek gyermek nevelésére fordított időráfordítását. Ez különösen akkor jelenthet problémát, ha a háztartáson kívüli gyermeknevelés minősége lényegesen rosszabb, mint a szülői gondoskodásé. Arra számíthatunk viszont, hogy amennyiben a háztartáson kívüli gondozás minősége jó, az alacsonyabb jövedelmű családok gyermekeire nagyobb pozitív hatást gyakorol, mint a magas

¹⁶ És fordítva: ha a jóléti támogatások csökkenésével a tervezett születeket elhalasztják, a fennmaradó termékenységi periódus csökkenésével csökken az újabb esemény bekövetkezésének valószínűsége.

jövedelmű családok gyermekeire. A munka után gyermekkel eltöltött idő intenzitását, hatékonyságát csökkentheti a munkahelyi stressz (munka-család konfliktus).

Kétségtelen, hogy a gyermek korai életszakaszában, mind az azonnali, mind pedig a hosszú távú kimeneteket tekintve, nagyon fontos az anya, a szülők folyamatos jelenléte, részvétele a gondozásban és nevelésben. Nem egyértelmű azonban, hogy milyen hosszú a gyermek kognitív és érzelmi fejlődése szempontjából ideális periódus, amelyet az anya teljes egészében a gyermek gondozására, nevelésére kell, hogy fordítson. Az első év meghatározó jelentőségű, de a gyermek feltehetően hosszabb időszakra igényelné az anya folyamatos jelenlétét, és az intézményi gyermekgondozás egyik hozadéaként emlegetett társas érintkezési készségek az első és második életév között még nem fejlődnek számottevően. Feltételezhetjük azonban, hogy a szülőknek a gyermek kognitív és érzelmi fejlődésére gyakorolt hatása a szülők által birtokolt emberi tőke szerint heterogén, valamint azt is, hogy a közösségi finanszírozású, kora gyermekkori – az általános iskolát megelőző, illetve annak első éveiben folyó – készségfejlesztő programok a szülők oldalán mutatkozó emberi tőke deficitet hatékonyan képesek pótolni.

Az anya munkavállalása és a háztartás költségvetésének növelése munkajövedelem révén, több módon is *pozitív* hatással lehet gyermekei jólétére, fejlődésére.

- Az anya munkaerő-piaci részvétele növeli a háztartás rendelkezésére álló jövedelmet. Ennek nyomán javul a gyermekek relatív jövedelmi pozíciója a társadalomban, csökken a gyermek szegénységi kockázata.
- Az anya munkavállalása növeli a gyermekre fordított emberi tőke beruházásokat: az anya relatív jövedelmi helyzetének javulása várhatóan a gyermekre fordított kiadások növekedésével jár együtt.

A hatások, mint említettük, iskolázottság szerint heterogének. Ha növekszik az iskolázatlan anyák munkaerő-piaci részvétele, az összességében pozitív hatással lehet a gyermek emberi tőke akkumulációjára, mert a pozitív jövedelemhatás felülírhatja a szülő közvetlen részvételét a gyermeknevelésben.

Mindezek figyelembe vétele mellett is tisztában kell lennünk azzal, hogy a gyermek fejlődése és felnőttkori teljesítménye több más, esetenként fontosabb tényezőtől függ, mint az anya munkavállalása. Ezek között említhetjük a szülők által nem kontrollálható genetikai meghatározottságot, vagy olyan szülői jellemzőket és döntéseket, mint személyiségük,

érzelmi stabilitásuk, az általuk biztosított gondozás minősége, vagy a gyermekek száma (Del Boca et al. 2003).

3.2.2. A jóléti programok hatása a foglalkoztatottságra és a gyermek minőségére

A szakirodalom a gyermekek helyzetét jellemzően a szegénységükön keresztül tárgyalja, ám az utóbbi időszakban, a szegénység fogalmának kiterjesztésével, felváltásával párhuzamosan (lásd pl. társadalmi kirekesztettség) – egyre inkább a gyermek jólétének (*child well-being*) fogalma kerül előtérbe, a nemzetközi összehasonlító elemzésekben is (pl. Land, Lamb és Mustillo 2001, Papadopoulos és Tsakloglou 2005, UNICEF 2007). A fogalom operacionalizálása során a jövedelmi helyzet mellett számos más indikátor is megjelenik, az alapvető szükségletek kielégítésétől az iskolai teljesítményen át az egészségi helyzetet leíró változóig. Az egyesült államokbeli szakirodalom egyre gyarapodó szegmense viszont a gyermek felnőttkori teljesítményére (*child outcome*) helyezi a hangsúlyt, amely az előbbiekkal ellentétben nem keresztmetszeti-leíró, hanem követéses módszertanra épül.

Tanulmányunk első részében a *gyermek minősége* fogalmat használtuk, melyről nincs egységesen elfogadott álláspont a szakirodalomban, de legegyszerűbben talán a gyermekbe történő emberi tőke beruházások révén lehet megragadni. Becker (1981) korai megfogalmazása szerint a “jellemzők egy csoportja”, a gyermek azon tulajdonságai, képességei, melyek vonzóvá, értékesé teszik őt a szülők számára. Mivel a minőség mérése komoly nehézségekbe ütközött, a szerzők többsége az egy gyermekre jutó iskoláztatási költségeket használta a minőség áráként, míg mások egyszerűen látens-, nem mérhető változónak tekintették. Az 1990-es években történtek próbálkozások a fogalom újradefiniálására. Így Razin és Sadka (1995) szerint a gyermek minősége sokdimenziós fogalom, mely magában foglalja többek között a táplálkozást, az iskoláztatást, a készségek fejlesztését vagy az egészség megőrzését. A gyermek minőségén többféleképpen is lehet javítani: a gyermek jelenlegi fogyasztására költött kiadások növelésével, a gyermek egészségének megőrzésébe vagy iskoláztatásába történő befektetéssel, esetleg a gyermek jövőbeli fogyasztásáról való gondoskodás révén.

3.2.2.1. Gyermekszegénység és jövedelemegyenlőtlenségek

A szakirodalomban nagyfokú egyetértés van abban, hogy a szülők foglalkoztatottsága és az anya jövedelme a gyermekszegénység fő meghatározója. (Bradbury és Jantii 2001, Solera 2001, Bradbury 2003, Förster és d’Ercole, 2005, McKernan és Ratcliffe 2005, Miles és Corak 2005). Más kutatási eredmények árnyalják ezt a képet. Miközben a jelzett összefüggés egyértelműen fennáll, a szegény gyermekek jelentős számban élnek olyan háztartásban, ahol

legalább az egyik szülő foglalkoztatott (miközben a teljesen munkanélküli háztartásokban a szegény gyermekek 20-60%-a él, Whiteford és Adema 2007). A szegénységi kockázat ez esetben a legmagasabb az egyszülős és az egykeresős háztartásokban élő gyermekek körében. (Bardone és Guio 2005) A magyarországi adatok elemzése során arra a következtetésre juthatunk, hogy a gyermekszegénység meghatározói közül a szülők, mindenekelőtt az apa emberi tőkéje, tehát iskolázottsága és munkaerő-piaci helyzete tűnik a legfontosabbnak. A demográfiai, háztartásszerkezeti változók hatása valamelyest korlátozottabbnak mutatkozik. (Gábos és Szivós 2006)

Az empirikus elemzések alapján egyértelműen elmondható azonban, hogy a női munkavállalásnak jelentős hatása van háztartások közötti és az azokon belül megfigyelhető jövedelem-eloszlásra. A nők munkaerő-piaci részvétele csökkenti a jövedelem-egyenlőtlenségeket és a jövedelmek háztartáson belüli elosztását, ráadásul a nők jövedelmének háztartáson belüli növekedésével párhuzamosan nő a gyermekek egészségére és iskolázottságára fordított erőforrások aránya is. Az empirikus eredmények arra utalnak, hogy azon országokban, ahol a kétkeresős családok aránya magasabb, a háztartások jövedelmeinek egyenlőtlensége is alacsonyabb (Del Boca et al. 2003).

A szakirodalom azt is részletesen tárgyalja, hogy a gyermekekhez kötött közösségi programok milyen hatással vannak a szülők munkaerő-piaci részvételére. A mikroökonómiai elméletek előrejelzése szerint a jövedelemvizsgálathoz kötött ellátások csökkentik a munkakínálatot, míg a demograntoknak (alanyi jogú juttatásoknak) nincs ellenősztönző hatása, mivel mindenképpen folyósítják őket, függetlenül a foglalkoztatotti státustól. Végül, a biztosított jogviszonyhoz kötött és az adórendszeren keresztül folyósított pénzbeni ellátások növelik a munkakínálatot.

E tekintetben elsősorban az adórendszeren keresztüli támogatásokkal foglalkozó irodalmat összegezzük. A legtöbbet elemzett ilyen típusú juttatás az EITC (Earned Income Tax Credit) az Egyesült Államokban és a WFTC (Working Family Tax Credit) az Egyesült Királyságban. Az EITC kiterjesztése 1984 és 1996 között pozitív hatással volt az egyedül élő nők munkaerő-piaci részvételére, de nem befolyásolta a ledolgozott órák számát. (Eissa és Liebman 1995, Hoynes, Page és Stevens 2005). Későbbi elemzések viszont arra is rámutattak, hogy ez a program csökkenti a házasságban élő nők munkakínálatát, és valamelyest növeli a férfiakét (Eissa és Hoynes 1998). Miközben az egyedülálló nők esetében az adókedvezmények hatékonysága egyértelmű volt más alternatív készpénzes támogatásokkal szemben, a házas nők esetében az EITC gyakorlatilag a nők otthonmaradását finanszírozta.

Francesconi és Vand de Klaauw (2004) a WFTC 1999-es reformjának hatását értékelték az egyedülálló anyák munkavállalására (BHPS adatok 1991 és 2001 között). Azt találták, hogy a változtatások 7 százalékpontos növekedéshez vezettek a gyermekes nők foglalkoztatottságában. A hatás magasabb volt az iskolás kor alatti gyermeket is nevelők, mint a csak idősebb eltartott gyermekekkel élők között. A reform ugyanakkor jelentősen csökkentette az egyedülálló anyák termékenységet és a házasodási rátát.

Michaud és Tatsiramos (2005), az ECHP nyolc hullámát hat ország összehasonlításában elemezve, ugyanakkor azt találta, hogy a házas nők foglalkoztatottsági rátáiban és a munkaerő-piaci átmenetekben mutatkozó eltérések alapvetően az iskolázottságbeli különbségekre és más, meg nem figyelt jellemzőkre vezethetők vissza, nem pedig a policy-k termékenységi hatásaira. Véleményük szerint a munkaerő-piac szegmentáltságának legfőbb meghatározója a nők iskolázottsága.

Waldfoegel, Higuchi és Abe (1998) az USA, az Egyesült Királyság és Japán összehasonlításában vizsgálták a szülési szabadság és annak időszakában folyósított anyasági támogatások hatását az anya foglalkoztatottságára. Eredményeik szerint a nagyon fiatal gyermekek erős negatív hatással vannak az anya munkakínálatára, ám a szülési szabadságra és annak időszakában ellátásra jogosult anyák mindhárom országban nagyobb valószínűséggel térnek vissza a munkaerőpiacra a következő gyermek vállalását megelőzően.

A gyermekszegénység csökkentése szempontjából tehát a szakirodalom döntően a munkaerő-piaci részvételt támogató politikákat preferálja. Ezért az anyák munkaerő-piaci részvételét támogató politikák kulcsfontosságú szerepet kell, hogy játszanak egy gyermekszegénység-elleni stratégiában. Ugyanakkor egyes kutatók figyelmeztetnek arra, hogy az anyák korai visszatérésének negatív következményei is lehetnek a gyermek fejlődésére. A munkával töltött idő ugyanis a gyermek nevelésénél hiányként jelenik. Éppen ezért a háztartási jövedelmi helyzetének javulása nem feltétlenül jelenti a gyermek minőségének javulását.

Del Boca et al. (2003) fontos szempontként említik, hogy az anyák növekvő munkakínálatával javul a saját és a gyermekek háztartáson belüli pozíciója. Ennek részben költségei, részben hasznai lehetnek a gyermek minőségét, felnőttkori teljesítményét illetően, mivel a hatások képzettség szerint heterogének lehetnek. Ha az alacsony képzettségű, alacsony jövedelmű háztartásokban növekszik az anyák munkaerő-piaci részvétele, az összességében pozitív hatással lehet a gyermek emberi tőke akkumulációjára, mert a pozitív jövedelemhatás felülírhatja a szülői involváltság elmaradását a nevelésben.

A munkakínálatról hozott döntés a háztartás, a párok szintjén történik, tehát együttes döntésről van szó. Ennek az adórendszerek paraméterezése szempontjából van különös jelentősége. Az alacsony jövedelmű háztartásokban élő nők rendkívül érzékenyek a gazdasági ösztönzőkre. Ezekben a háztartásokban a partnerek keresete inkább kiegészítő, mint helyettesítő jellegű és ennek fontos következményei vannak a jövedelem-eloszlásra vonatkozóan is (Del Boca et al. 2003).

3.2.2.2. A korai életszakaszbeli fejlődés jelentősége a gyermek minőségére és felnőttkori teljesítményre

Amint arról az előbbieken már említést tettünk, a nemzetközi szakirodalom szerint a szegénység, a kirekesztettség, illetve annak generációs átörökítése mögött meghúzódó legfontosabb magyarázó tényező az iskolázottság, vagy, ha tágabb értelemben szeretnénk megfogalmazni, akkor az emberi tőke befektetések elmaradása már a legfiatalabb kortól kezdve. A gyermek kognitív fejlődésének meghatározói között legfontosabbak a család erőforrásai, ezen belül a szülők iskolázottsága és elkötelezettsége a gyermek érzelmi, fizikai és kognitív fejlődésének elősegítésében, továbbá a testvérek száma és a testvérek születése közötti időszak(ok) hossza (Heiland 2002).

A gyermekek felnőttkori teljesítménye, amint az előzőekben már utaltunk rá, a policy-beavatkozások teljesítményének alternatív mérőeszköze lehet. Ez a mutató hosszú távú hatások mérésre alkalmas, amennyiben a gyermekkori végi (felnőttkori) kimenetelekre koncentrálnak, nem a jóléti programok azonnali hatására. Carneiro és Heckman (2003) megállapítják, hogy a kognitív és nem kognitív készségekben megmutatkozó különbségek nagymértékben a korai életszakaszban alakulnak ki, a faji, etnikai és családi háttérbeli különbségek mentén, melyek az iskolázottságban és a gazdasági-társadalmi sikeresség más dimenzióiban jelentkeznek. Ennek megfelelően a felsőfokú oktatásban való részvételt döntően meghatározza a korai családi környezet. Azt találták, hogy az oktatáspolitikai vagy a családi jövedelem kiegészítése csak korlátozottan alkalmas e különbségek kiegyenlítésére. A források jelenlegi szintjén, a hagyományos eszközök, mint például a tandíjtámogatás, az iskolák minőségének javítása, a szakképzés vagy az adó-visszatérítés, nem tűnnek hatékonynak a szakadék betemetésében. A vizsgálati eredmények ugyanakkor a korai beavatkozások magas megtérüléséről adnak számot, szemben a késői kompenzáló beavatkozások alacsony megtérülésével. Danziger és Waldfogel (2000), számos kutatási és szakértői anyag összegzéseként, úgy vélik, hogy a kora gyermekkori emberi tőke-fejlesztés a legjobb módja a szegénység és az egyenlőtlenségek átörökítési ciklusának megtöréséhez.

A korai készségfejlesztő programok hatásait vizsgáló, meglehetősen új szakirodalom elsősorban egyesült államokbeli empirikus bázisra támaszkodik (Heckman és Masterov 2006, Karoly és Bigelow 2005, Minnesota 2000, Rolnick és Grunewald 2003). A különböző programoknak a késő gyermekkori, illetve kora felnőttkori teljesítményre gyakorolt hatását vizsgáló elemzések megállapítják, hogy ezeknek a befektetéseknek a hozama jelentősen meghaladja a felnőttkori emberi tőke beruházások megtérülését. Minél korábban történik tehát a közösség részéről a családban keletkező emberi tőke hiányának pótlása, annál nagyobb eséllyel számíthatunk arra, hogy a gyermek fejlődésére megfigyelhető és a társadalom által is érzékelhető pozitív hatást gyakorol. Magyarországi adatokon Kertesi és Kézdi (2006) becstelték meg az egy roma gyermek érettségéhez juttatásából származó közösségi megtakarításokat, melynek nagyságrendjét különösen nagyra értékelték.

A jövedelemnek a hatását vizsgáló szakirodalom jórészt egyetért abban, hogy az pozitív kapcsolatot mutat több, a gyermek fejlődésére utaló változóval. Nem egyértelmű azonban a hatás nagysága, és hogy a megfigyelt hatás valóban tisztán a jövedelemnek tulajdonítható-e. Mindezek a kérdések összefüggenek olyan módszertani problémákkal, mint, hogy milyen jövedelmet (folyó vagy permanens), illetve a gyermekkor mely szakaszában mért jövedelmet vesszük figyelembe (Mayer 2002, Del Boca et al. 2003). Az eredmények arra utalnak, hogy a permanens jövedelemnek nagyobb hatása van a gyermek felnőttkori teljesítményére, mint a folyó jövedelemnek, valamint hogy a korai életszakasz jövedelmi viszonyai erőteljesebb meghatározói a gyermek fejlődésének.

4. Szempontok a női aktivitás növelését célzó közösségi programok kialakításához

Az eddigiek alapján megfogalmazhatók olyan szempontok, melyek a női aktivitás növelését célzó kormányzati beavatkozások kialakításakor felmerülhetnek, továbbá olyan javaslatok, melyek az érintett intézményrendszer átalakításához nyújthatnak támpontokat. Ennek során abból indulunk ki, hogy

- a jóléti rendszer legfontosabb szerepe az életpálya-fogyasztás kisimítását végző intézményrendszer működtetése és a közösségi emberi tőke-beruházások menedzselése,
- a beavatkozások célja a hosszú távú adó- és járulékfizetési képesség maximalizálása,

- az adó- és járulékfizető képesség maximalizálása nem egy, hanem két életszakaszos modellben (gyermekkor és aktív életszakasz) értelmezendő,
- az adó- és járulékfizető képesség legfontosabb meghatározói ebben a kontextusban a szülői generáció, azon belül a nők munkavállalása, a gyermekek száma és minősége,
- e meghatározók között átváltási hatások vannak, a beavatkozások tehát ezek tompításával érhetik el céljukat,
- az átváltási hatások tompításának eszközei a munkavállalás, a gyermekvállalás és az emberi tőke-beruházás korlátainak eltávolítása, azaz magánköltéseinek csökkentése közösségi források bevonásával.

A megfontolásra ajánlott szempont- és javaslatrendszer megfogalmazásakor – a gondolkodásnak ezen a szintjén – nem vetjük fel a pótlólagos forrásbevonás vs. bevétel-semlegesség kérdését,¹⁷ és nem foglalkozunk politikai gazdaságtani megfontolásokkal sem.

Négy olyan szempont felvetését tartjuk szükségesnek, melyek az intézményrendszerre tett javaslatoknak az előzőekben definiált célokkal való koherenciáját biztosíthatják.

A. *Az eszközök heterogenitása és rugalmassága.* Az intézményrendszer paraméterezése során figyelembe kell venni a munkavállalás, a gyermekvállalás és az emberi tőke beruházás költségeinek különböző paraméterek, mindenképp iskolázottság szerinti heterogenitását. Egyik típus esetében sem beszélhetünk azonos költségekről. Így például a gyermeknevelés költség-elemei közül az anya kieső jövedelmének nagyságában és emberi tőke kopásában bizonyosan jelentős eltérések vannak az anya jövedelme, iskolázottsága szerint. Éppen ezért a magas jövedelempótlást biztosító ellátások nem a magas státusúak támogatásaként, hanem a költségek heterogenitásából fakadó különbségek arányos kompenzálásaként foghatók fel.¹⁸ Ezzel szemben, a munkavállalás korlátai nehezebben átugorhatók az iskolázatlanok számára, míg a gyermek emberi tőke akkumulációjának útjában álló akadályok szintén ebben a társadalmi csoportban nagyobbak.

¹⁷ A magunk részéről azonban úgy véljük, hogy – amint azt a bevezető részben ki is fejtettük – ma Magyarországon indokolt az erőforrás-bővítés ezen a téren.

¹⁸ Felfoghatók továbbá az életpálya-fogyasztás kisímitásaként is, amennyiben az aktív életkor előre tervezhetően inaktív szakasza a nők számára a szüléssel és a gyermek teljes körű gondozásával eltöltött időszak. Ez az összefüggés akár a járulékbefizetések címkézése révén is egyértelművé tehető.

Nyilvánvalóan nem lehetséges a heterogenitások teljes körű figyelembevétele a beavatkozások során. A heterogenitások érvényesítése pedig nyilvánvalóan nem adminisztratív eszközökkel, hanem önkéntes szelekció révén történik, éppúgy, ahogy napjainkban a gyēs és a gyed igénybevételében is jelentős önkéntes szelekció mutatkozik iskolázottság szerint.

B. Az adórendszer szerepe. A személyi jövedelemadó-rendszer alkalmas a pénzübeni támogatások folyósítására oly módon, hogy egyben pozitív munkaösztönző hatások is keletkeznek. Figyelembe kell ugyanakkor venni, hogy a munkaerő-piaci karrierről, a gyermekek számáról és minőségéről szóló döntéseket a szülők jellemzően együttesen hozzák.

C. Komplex, szektorközi megközelítés. Legalább három terület nevezhető meg, melyek esetében szükség van az összehangolt beavatkozásra: a családtámogatási rendszer, a munkaerő-piaci politikák és az oktatás. Természetesen más szektorok is érintettek lehetnek (nyugdíjrendszer, egészségügy, szociális segélyrendszer, stb.), ám e három terület jelentősége kiemelt.

D. Hosszú távú intézményi garanciák. A gyermek vállalására, nevelésére és a munkaerő-piaci karrierre vonatkozó – gyakran együttes – döntések hosszú távúak, a döntéseket pedig befolyásolja annak intézményi környezet, valamint az ahhoz fűződő várakozások.

Mindezek figyelembe vételével javaslatainkat úgy összegezzük, hogy *a gyermekes nők aktivitásának növelését célzó, a gyermekvállalási hajlandóság és a gyermek minőségének szempontjait is figyelembe vevő intézményi megoldások* – a nemzetközi szakirodalom ajánlásaival összhangban – *alapvetően három lábon kell álljanak: (1) a keresetpótlást is biztosító szülési és gondozási szabadságon, (2) a háztartáson kívüli gyermekgondozás intézményrendszerén és a (3) rugalmas munkavállalási formákon.* E három elemnek a szülést követő időszak különböző periódusaiban alkalmazott, eltérő súlyú kombinálása biztosíthatja az átváltási hatások tompítását. Ezek közül az első segítheti a gyermekvállalást megelőző munkaerő-piaci részvétel és a magas és közepes keresetű nők gyermekvállalási hajlandóságának növelését, és biztosíthatja a teljes körű szülői gondozás lehetőségét a gyermek érzelmi és kognitív fejlődésének legfontosabb időszakában. A második intézmény – amennyiben megfelelő minőségű, térben hozzáférhető, időben pedig alkalmazkodó szolgáltatást tud nyújtani – a szülők, elsősorban az anya munkavállalását, adott életkoron túl pedig a gyermek közösségi fejlődését biztosíthatja szakképzett gondozók révén. Végül a

rugalmas munkavállalási formák lehetősége a munkavállalás és a gyermekvállalás összeegyeztetésének legfontosabb eszköze. E három intézmény közül az első a rendszer – lehetőleg empirikus elemzésekre támaszkodó – paraméterezését kívánja meg. A harmadik, tehát rugalmas munkavállalási formák elterjesztésének esetében a kulcskérdés a keresleti oldal (tehát a munkaadók) érdekeltté tétele. A legnagyobb kihívást a második, tehát a háztartáson kívüli gyermekgondozó intézmények jelentik, amennyiben nemcsak infrastrukturális, hanem nagyon komoly emberi tőke-befektetésre is szükség van.

I. A teljes körű szülői gondozás ösztönzése a gyermek első életévében. Ez *szigorú munkajogi védettséget és magas keresetpótlást biztosító szülési szabadságot jelent ebben az időszakban*. A szülési szabadság hosszának és a szabadság időszaka alatt folyósított készpénzes támogatás helyettesítési arányának kalibrálása fontos szerepet játszik mind a munkavállalás és a gyermekvállalás, mind pedig a munkavállalás és a gyermek minősége közötti átváltási hatások befolyásolásában. Az előzetes munkaviszony feltétele és a magas keresetpótlás mellett biztosított szabadság a gyermeknevelés első időszakában, bár távol tartja az anyát a munkaerő-piacról a szabadság időtartama alatt, egyrészt ösztönzi a gyermekvállalás előtti időszakban az aktivitást, másrészt biztosítja az anya folyamatos jelenlétét a gyermek gondozásában, nevelésében, a gyermek kognitív és érzelmi fejlődése szempontjából rendkívül fontos időszakban. Ezzel párhuzamosan, a munkajogi védettség, de különösen a magas helyettesítési arány a közepes és magas keresetű nők körében is növelheti a gyermekvállalási kedvet. A magas keresetpótlás mellett szülési szabadság optimális esetben a gyermek egyéves koráig tart. Azonos arányú keresetpótlás mellett a szabadság egy része az apa számára is igénybevető kell, hogy legyen, amennyiben az anya visszatér a munkaerő-piacra. Ennek alternatívájaként az apa meghatározott időtartamban fizetés nélküli szabadságra lehet jogosult az időszak egy bármely részében.

II. *Az anya munkaerő-piacra való visszatérésének egyértelmű ösztönzése*. Ez mindenfajta keresetpótlás megszüntetését, a jövedelemadó-rendszeren keresztül nyújtott támogatások bevezetését és a háztartáson kívüli gyermekgondozás intézményi feltételeinek megerősítését kívánja meg. A keresetpótló (akár előzetes munkaviszonyhoz kötött, akár demogrant-típusú) támogatások megszüntetése egyértelműen a munkaerő-piacra való visszatérésre ösztönzi a kisgyermekes anyákat. Ahhoz, hogy a gyermekvállalási döntések meghozatalakor, valamint a gyermek fejlődésében ennek negatív hatásait ellensúlyozni lehessen, a háztartáson kívüli gyermekgondozás az ár, a minőség és a hozzáférhetőség révén, vonzó alternatíva kell legyen a szülő számára.

III. *A gyermekgondozás és a munkavállalás összeegyeztetésére vonatkozó egyéni preferenciák érvényesítésére lehetőséget adó rugalmas intézményi környezet a gyermek második és harmadik életévében.* A második életévben az ösztönzők inkább a gyermekgondozás, míg a harmadikban inkább a munkavállalás irányába kell, hogy hassanak. Ezt a célt szolgálhatja a helyettesítési ráta fokozatos csökkentése, a rugalmas munkaformák ösztönzése, a háztartáson kívüli, jó minőségű gyermekgondozás feltételeinek megteremtése, továbbá a keresetarányos ellátások súlyának csökkentése és felváltása a személyi jövedelemadó-rendszeren keresztül nyújtott támogatásokkal az első életév betöltésétől a harmadik életév betöltéséig tartó időszakban.

A keresetpótlás mértékének csökkentése megteremti a lehetőséget a szülők számára a munkába állás és a gyermek otthoni gondozása közötti választásra. Optimális esetben ehhez rugalmas munkavállalási formák, a munkavállalás, valamint a háztartáson kívüli gyermekgondozás reális lehetősége társul az ár, a minőség és az elérhetőség dimenzióiban egyaránt. Azt is megjegyezzük, hogy a keresetpótlás mértékének csökkentése azelőtt, hogy a háztartáson kívüli gyermekgondozás feltételei megteremtődjenek, az emberi tőke beruházás károsodásával és a termékenység visszaesésével járhat. E kérdés hangsúlyozása azért lényeges, mert a keresetpótlás mértékét sokkal gyorsabban vissza lehet fogni, mint ahogy a háztartáson kívüli gyermekgondozás intézményrendszerét ki lehet építeni.

A háztartáson kívüli gyermekgondozás nem kizárólag az önkormányzatok által fenntartott bölcsődei hálózatot jelenti. A piaci vagy non-profit szolgáltatások szabályozásának, a házi gondozás jogszabályi feltételeinek és a keresleti oldal támogatásának (pl. voucherek révén) megteremtése az igénybevétel növekedésével járhat. Az egyes kimenetek nagyban függenek a háztartáson kívüli és a szülői gondozás minősége közötti különbségtől, továbbá a háztartáson kívüli gyermekgondozásnak a munkaerő-piacra visszatérő anya által elérhető keresethez viszonyított áráról. A közösségi forrásból finanszírozott programok mindkét tényezőre jelentős hatást gyakorolhatnak, akár közvetlenül intézmények és szolgáltatások, akár a piaci mechanizmusok szabályozása révén, mind a kínálati, mind a keresleti oldalról. A gyermekek gondozását és nevelését a háztartáson kívül ellátó intézmények az alacsony iskolázottságú (jövedelmű) családok gyermekei körében játszanak fontosabb szerepet, hiszen a család, a szülők emberi tőke hiányát pótolhatják. Különösen fontos szerepe lehet azoknak a programoknak, melyek az emberi tőke hiányos gyermekek korai készségfejlesztését célozzák. A korai közösségi beruházások megtérülése lényegesen felülmúlja a felnőttkoriakét. Ezekben az esetekben nélkülözhetetlen azonban a

család bevonása, aktív részvétele és támogatása. Ugyanez az időszak alkalmas lehet az anya emberi tőke veszteségének pótlására is, elsősorban általános kompetencia-fejlesztés révén. A munkakínálat-oldali ösztönzők kiegészülhetnek a keresleti oldali támogatásokkal is (a kisgyermekes anyák alkalmazásának és a rugalmas munkavállalási formák költségeinek csökkentésével).

A fentiek mellett mindenképpen foglalkozni kell a gyermeknevelés fogyasztási típusú magánköltségeinek csökkentésével közösségi források felhasználása révén. A család rendelkezésre álló jövedelmének növekedése a készpénzes támogatások révén akár a fizikai szükségletek kielégítésén, akár az emberi tőke beruházások növelésén keresztül hozzájárulhat a gyermek fejlődéséhez, és addicionális befektetéseket generálhat. A negatív munkaösztönző hatások elkerülését a személyi jövedelemadó-kedvezmények, vagy a keresetarányos készpénz-támogatások biztosíthatják, amennyiben az csak az anya számára igényelhető. Hasonló hatással járhat az anya munkakeresetét terhelő adó- és járulékkulcs csökkentése. További dilemmát jelenthet a döntéshozó számára a készpénzes és a természetbeni juttatások közötti választás. A tisztán készpénzes támogatások felhasználásáról a szülők döntenek, ezzel szemben a természetbeni juttatások és szolgáltatások felhasználása kötött. Míg az előbbi esetben a gyermekhez kötött pótlólagos erőforrásokat nem biztos, hogy a gyermekekre fordítják, addig a második esetben a rosszul, vagy az igények heterogenitását figyelmen kívül hagyva tervezett programok tervezése okozhat nem kívánt hatásokat.

Végezetül fontosnak tartjuk kiemelni, hogy két csoport feltehetően csak különösen erős ösztönzők mellett képes viselkedését az itt megfogalmazott célrendszerhez igazítani. Az egyik a magas keresetű nők csoportja, akik körében a munkaerő-piaci karrier iránti preferenciák a gyermekvállalás teljes elhagyásához vezetnek (szándékolt gyermektelenség). A másik csoport azon iskolázatlan nőké, akik a termékenység karriert megelőzően egyáltalán nem lépnek be a munkaerő-piacra. Esetükben az előzetes kapcsolatra építő munkavállalási ösztönzők valószínűleg nem működnek. Ezekben az esetekben még erőteljesebben merül fel az a kérdés, hogy a közösség milyen mélységig és milyen költségek mellett befolyásolhatja a munkavállaláshoz és gyermekvállaláshoz kapcsolódó döntéseket.

Hivatkozások

- Ahn, N. és P. Mira (2002): A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in the developed countries. *Journal of Population Economics*, 15(4): 667-682.
- Apps, P. és R. Rees (2001): Fertility, female labour supply and public policy. *IZA DP No.* 409.
- Bálint M. és Köllő J. (2007): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. Kézirat.
- Bardone, L. and A-C. Guio (2005): In-work poverty. Statistics in focus, Population and Social Conditions, 5/2005. EUROSTAT.
- Barnett, R. C. and L. Lundgren (1998): Dual-earner couples and the decision to work less: A conceptual model. *Community, Work and Family*, 1, 273-295.
- Becker, G.S. (1960): Economic analysis of fertility, In: National Bureau of Economic Research: *Demographic and economic changes in developed countries*. Princeton: Princeton University Press. 209-240.
- Becker, G.S. (1981): *A Treatise on Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Becker, G.S. (1993): *A Treatise on Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press, bővített kiadás.
- Becker, G. S. és H.G. Lewis (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, 81(2) S279-S288.
- Blyton, P., B. Blunsdon, K. Reed and A. Dastmalchian (2006): *Work-Life Integration International Perspectives on the Balancing of Multiple Roles*. Palgrave Macmillan.
- Bradbury, B. (2003): Child poverty: a review. *Policy Research Paper No. 20*. Commonwealth of Family and Community Services.
- Bradbury, B. And M. Jäntti (2001): Child poverty across the industrialised world: evidence from the Luxembourg Income Study. In: Vleminckx and Smeeding (eds.), 11-32.
- Bradbury, B., S. P. Jenkins and J. Micklewright (2000): Child poverty dynamics in seven nations. Innocenti Working Papers No. 78.
- Carneiro, P. and J. Heckman (2003): Human Capital Policy. In: Heckman, J. and A. Krueger (eds.): *Inequality in America: what role for human capital policies*. Boston, MA: MIT Press.
- Chen, W. H. and M. Corak (2005): Child poverty and changes in child poverty in rich countries since 1990. *Luxembourg Income Study Working Paper Series*, WP No. 405.
- Corak, M., Ch. Lietz and H. Sutherland (2005): The impact of tax and transfer systems on children in the European Union. *EUROMOD Working Paper Series*. WP No. EM4/05.
- Crompton, R. and C. Lyonette (2006): Work-life 'balance' in Europe. *Acta Sociologica*. Vol. 49, 379-393.
- D'Addio, A. C. és M. M. d'Ercole (2005): Trends and determinants of fertility rates: the role of policies. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 27. Paris: OECD.
- Danziger, Sh. And J. Waldfogel (2000): Investing in children: What do we know? What should we do? *CASE paper No. 34*. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.2
- Del Boca, D., R. Aaberge, U. Colombino, J. Ermisch, M. Francesconi, S. Pasqua and S. Strom (2003): Labour market participation of women and fertility: the effect of social policies. Paper presented at the FRDB CHILD conference. Alghero, June 2003.

- Eissa, N. and J. B. Liebman (1995): Labour supply response to the earned income tax credit. *NBER Working Paper* No. 5158. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Eissa, N. and H. W. Hoynes (1998): The Earned Income Tax Credit and the labour supply of married couples. *NBER Working Paper* No. 6856. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Engelhardt, H. és A. Prskawetz (2002): On the changing correlation between fertility and female employment over space and time. *MPIDR Working Paper* 2002-052. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Reserach.
- Ermisch, J. (1988): Econometric analysis of birth rate dynamics in Britain. *Journal of Human Resources* 23, 563-76.
- European Commission (2002): Family benefits and family policies in Europe. DG of Employment and Social Affairs. MISSOC Info 01/2002. http://ec.europa.eu/employment_social/social_protection/missoc_info_en.htm#01/2002
- Förster, M. and M. M. d'Ercole (2005): Income distribution and poverty in OECD countries in the second half of the 1990s. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 22. Paris: OECD.
- Francesconi, M. and W. Van der Klaauw (2004): The consequences of “in-work” benefit reform in Britain: new evidence from panel data. *ISER Working Papers*, paper 2004-13. Colchester: University of Essex.
- Gábos A. (2003): A családtámogatási rendszer termékenységi hatásai – vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. In: Gál R.I. (szerk.): *Apák és fiúk és unokák*. Budapest: Osiris, 43-60.
- Gábos, A., Gál, R. I. és Keller T. (2007): A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció. Kutatásjelentés. Budapest: TÁRKI.
- Gábos, A., Gál, R. I. and Kézdi, G. (2005): Fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers: Test on Hungarian Data. *PIE Discussion Papers* 259. Tokyo: Hitotsubashi University. <http://www.ier.hit-u.ac.jp/pie/English/discussionpaper/dp2005/dp259/index.html>
- Gauthier, A. H. and Hatzius, J. (1997): Family benefits and fertility: An econometric analysis. *Population Studies* 51, 295-306.
- Hablicsek L. (2001): A családpolitikai intézkedések hatása a gyermekszám alakulására. Kézirat, Budapest: KSH NKI.
- Heckman, J. H. and Masterov, D. (2005): The productivity argument for investing in young children. http://www.ucl.ac.uk/~uctppca/MB3/dugger_2005-07-24_dvm.pdf
- Heiland, F. (2002): A dynamic analysis of women's labour supply, fertility and child development. Is maternal employment bad for child development? In: Levine, D. K., W. Zame, A. Case, R. Fernandez, J. Rust és K. Wolpin (eds.): *Proceedings of the 2002 North American Summer Meetings of the Econometric Society: Labor Economics and Applied Econometrics*. <http://www.dklevine.com/proceedings/labor-economics.htm>
- Hoynes, H, M. Page and A. Stevens (2005): Poverty in America: trends and explanations. *NBER Working Paper* No. 11681. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Karoly, L. A. and J. H. Bigelow (2005): The economics of investing in preschool education in California. *Rand Labour and Population series*.
- Kertesi, G. és Kézdi G. (2006): A hátrányos helyzetű és roma fiatalok eljuttatása az érettségizéshez. Egy különösen nagy hosszútávú költségvetési nyereséget biztosító befektetés. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* BWP-2006/6. Budapest: MTA KTI és

- Land, K., V. L. Lamb and S. K. Mustillo (2001): Child and youth well-being in the United States, 1975-1998: some findings from a new index. *Social Indicators Research* 56: 241-320. Kluiver Academic Publishers.
- Landais, C. (2003): Le quotient familial a-t-il stimulé la natalité française? *Économie Publique* n° 13, 3-31.
- Laroque, G. and B. Salanié (2005): *Does fertility respond to financial incentives?* Paper presented at the Applied Microeconomic Workshop 2000-2006, Yale Department of Economics. <http://www.econ.yale.edu/seminars/apmicro/am05/salanie-051215.pdf>.
- Mayer, S. E. (2002): *The influence of parental income on children's outcome*. Wellington: Ministry of Social Development.
- McKernan, S-M. and C. Ratcliffe (2002): Transition events in the dynamics of poverty. Washington D.C.: The Urban Institute. September 2002.
- Michaud, P-C. and K. Tatsiramos (2005): Employment dynamics of married women in Europe. *RAND Working Paper* WR-273. Santa Monica, CA: RAND labour and Population.
- Milligan, K. (2002): Subsidizing the Stork: New evidence on tax incentives and fertility. *NBER Working Paper* 8845.
- Minnesota (2000): The Action Plan for Early Care and Education in Minnesota. Early Care and Education Finance Commission Final Report. November 2000. http://www.earlychildpro.org/documents/AECP_2_5_01.pdf
- OECD (2007): *Economic survey of Hungary 2007*. Paris: OECD. www.oecd.org/eco/surveys/hungary
- Papadopoulos, F. and P. Tsakloglou (2005): Social exclusion in the EU: a capability-based approach. *EI Working Paper* 2005-1. London: European Institute LSE.
- Razin, A. and E. Sadka (1995): *Population economics*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Reynolds, J. (2004): When Too Much Is Not Enough: Actual and Preferred Work Hours in the United States and Abroad. *Sociological Forum*. Vol. 19(1): 89-120.
- Rindfuss, R. R., K. Benjamin és S. P. Morgan (2000): The changing institutional context of low fertility. Paper presented at the 2000 Annual Meeting of the Population Association of America, Los Angeles, CA.
- Rindfuss, R. R., K. B. Guzzo és S. P. Morgan (2003): The changing institutional context of low fertility. *Population Research and Policy Review*. Vol. 22., 411-438.
- Rolnick, A. és Grunewald, R. (2003): "Early Childhood Development: Economic Development with High Public Return", The Region, 2003 December.
- Sleebos, J. E. (2003): Low fertility rates in OECD countries: facts and policy responses. OECD Social, Employment and Migration Working papers no. 15.
- Solera, C. (2001): Income transfers and support for mothers' employment: the link to family poverty risks. In: Vleminckx and Smeeding (eds.), 459-484.
- Spéder Zs. (2003): Gyermekeket vállalni – új strukturális körülmények között. In: Spéder (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég. 86-114.
- Tijdens, K. G. (2002): Gender Role and Labour Use Strategies: Women's Part-Time Work in the European Union. *Feminist Economics*. Vol. 8(1): 77-99.
- UNICEF (2005): Child poverty in the rich countries 2005. *Report card* No. 6. Florence: Innocenti Research Centre.
- UNICEF, Child poverty in perspective (2007): An overview of child well-being in rich countries. *Innocenti Report Card* 7. Florence: Innocenti Research Centre.

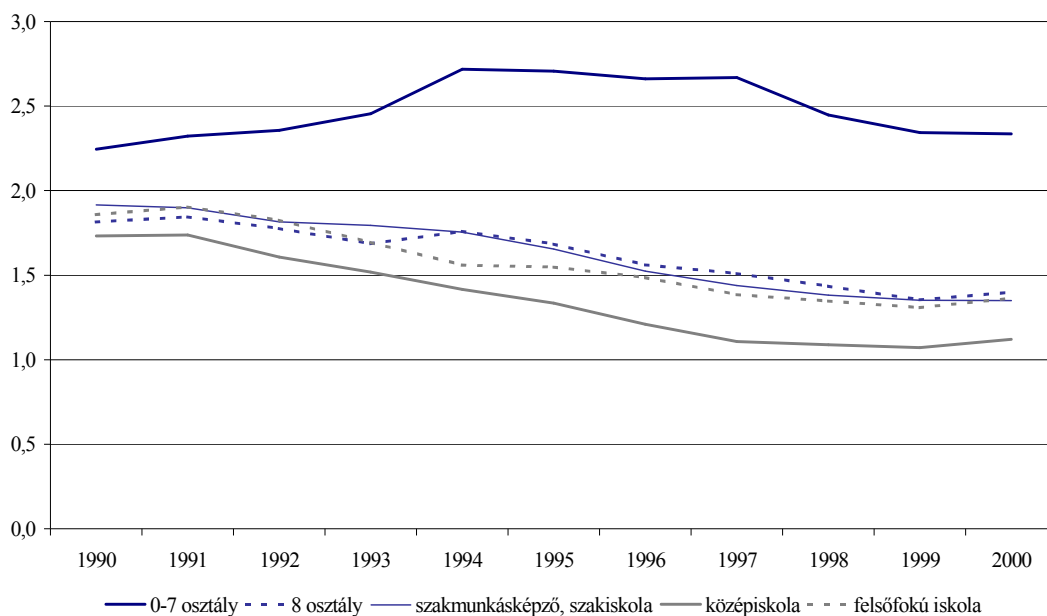
- Van Rijswijk, K., M. H. J. Bekker, Ch. G. Rutte and M. A. Croon (2004): The relationships among part-time work, work-family interference, and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*. Vol. 9(4): 286-295.
- Vleminckx, K. and T. Smeeding (eds.) (2001): *Child well-being, child poverty and child policy in modern nations*. Bristol, UK: The Policy Press.
- Waldfoegel, J., J. Higuchi and M. Abe (1998): Maternity leave policies and women's employment after childbirth: evidence from the United States, Britain and Japan. *CASE paper* No. 3. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Whiteford, P. And W. Adema (2007): What works best in reducing child poverty: a benefit or work strategy? *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 51. Paris: OECD.
- Whittington, L.A. (1992): Taxes and the family: the impact of the tax exemption for dependents on marital fertility. *Demography* 29, 215-26.
- Whittington, L.A., Alm, J. és Peter, H.E. (1990): The personal exemption and fertility: implicit pronatalist policy in the U.S. *American Economic Review* 80, 545-56.
- Zhang, J.- Quan, J. and Van Meerbergen, P. (1994): The effect of tax-transfer policies on fertility in Canada, 1921-88. *Journal of Human Resources* 29, 181-201.

Melléletek

1. Melléklet A termékenység és a női foglalkoztatottság iskolázottság szerinti heterogenitása Magyarországon

Magyarországon (hasonlóan a legtöbb fejlett országhoz) a gyermekvállalási és a munkavállalási minták társadalmi iskolázottság szerint meglehetősen heterogén képet mutatnak. A legalacsonyabb iskolázottságúak, tehát a 8 osztálynál kevesebbet végzettek termékenysége a kilencvenes évek folyamán végig az egyszerű reprodukciós szint felett maradt, vagyis körükben a teljes termékenységi arányszám értéke végig meghaladta a 2,1–2,2-es értéket. (M1.1. ábra) Minden más csoportban jelentősen esett a gyermekszám, a folyamat eltérő dinamikája mellett. Megállapíthatjuk azt is, hogy az érettségizettek átlagos gyermekszáma az időszak kezdetén és végén is a legalacsonyabb volt, lemaradásuk idővel növekedett is. (Spéder, 2003)

M1.1. ábra A teljes termékenységi arányszám alakulása az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint, 1990-2000

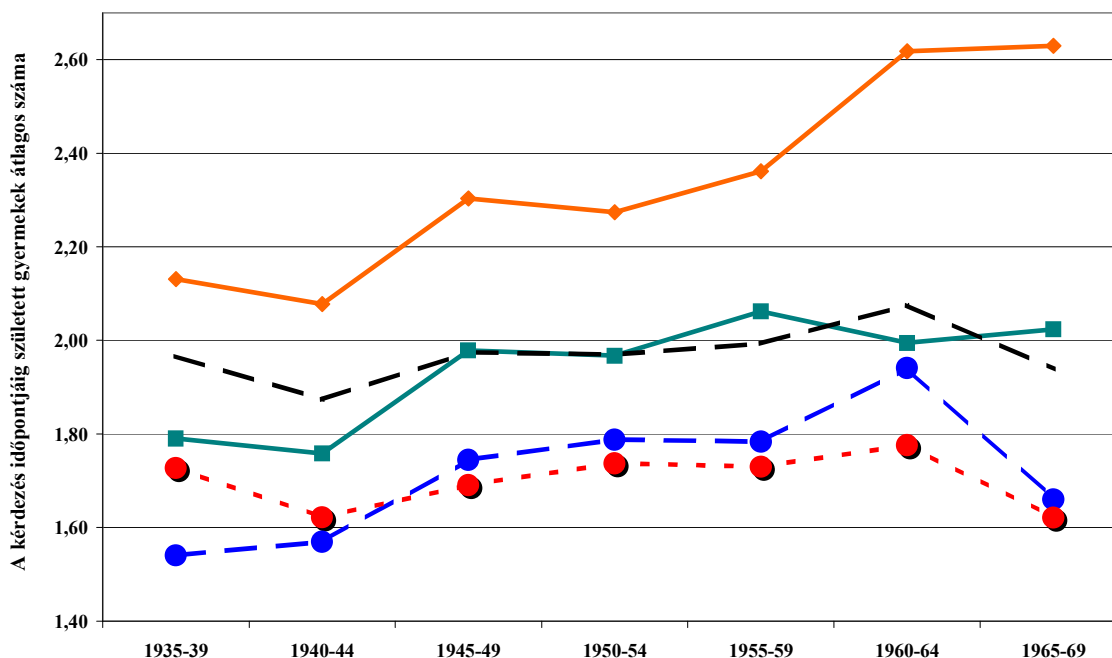

Forrás. Spéder (2003b: 109, 8. táblázat)

Bár a befejezett termékenységet mutató adatokból nem következtethetünk közvetlenül a közeljövő gyermekvállalási mintáira, az adatsorok elemzése kiegészítheti ismereteinket. A legfeljebb általános iskolát végzettek befejezett termékenysége – az 1935-1969 között

született nők körében – minden kohorsz esetében magasabb, mint a magasabb iskolázottságúaké, míg az 1935-1939 között születetteknel megfigyelt kismértékű különbség a hatvanas években születettek esetén már jóval nagyobb.¹⁹ (M1.2 ábra) A szakmunkásképzőt végzettek görbéje meglehetősen hektikusan mozog, mindvégig a kohorsz-átlag közelében. Az érettségizettek és a diplomások végső gyermekszámában nem tapasztalható jelentős különbség, ám az 1944 után születettek körében az előbbieké minden kohorszban magasabb. A hatvanas évek elején született kohorszokban, ahol a befejezett termékenység egyébként a legmagasabb a vizsgálatba bevontak közül, az érettségizettek átlagos gyermekszáma megközelíti a szakmunkás végzettségűekét és egyben az átlagot is.

M1.2. ábra A 2005. végéig befejezett termékenység az 1935-69 között született öt éves női kohorszokban, iskolázottság szerint

Forrás: Tóth István György és Gábos András számításai a TÁRKI Omnibusz felvételei alapján.

Ugyancsak jelentős különbségek jellemzik az eltérő iskolai végzettségű nők munkaerő-piaci részvételét. A 15-64 éves nők foglalkoztatottsága és iskolai végzettsége között erős, pozitív kapcsolat van. 2005-ben az EU-25 országaiban az érettségivel nem rendelkezők

¹⁹ Ezt a különbséget részben a mintatorzulás okozza, amennyiben az alacsony iskolázottságú, sokgyermekes nők feltehetően nagyobb valószínűséggel hálnak meg és maradnak ki a mintából, mint a magasabb végzettségű, vagy hasonló végzettségű, de alacsonyabb gyermekszámú nők. Ez a hatás, bár kisebb mértékben, de jelen lehet a szakmunkás végzettségűeknél és az érettségizetteknel is.

foglalkoztatottsága a jelzett korosztályokban 44 százalék, az érettségizettek körében 66 százalék, a diplomások körében pedig 81 százalék körül alakult. A nők körében tehát az alacsony iskolázottságúak elmaradása 22 százalékpont (50 százalék) az érettségizettektől és több mint 35 százalékpont (84 százalék) a diplomásoktól. Magyarországon az alacsony iskolázottságúak foglalkoztatási helyzete még rosszabb. Miközben az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek foglalkoztatottsága a 15-64 éves nők körében eléri a hasonló végzettségűek EU-25-ök átlagát, az érettségivel nem rendelkezők 25%-kal alacsonyabb mutatóval rendelkeznek. A probléma várhatóan középtávon is fennmarad, hiszen a népesség iskolázottság szerinti összetételében zajló erőteljes változások ellenére is.

M1. táblázat A 15-64 éves nők foglalkoztatottsága iskolai végzettség szerint az Európai Unióban és Magyarországon

	2000				2005			
	Érettségi alatt	Érettségi	Felsőfokú	Összesen	Érettségi alatt	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
EU-25	41,8	64,9	79,8	57,9	43,9	65,9	80,7	61,5
EU-15	42,6	65,8	79,6	57,7	45,1	68,0	80,7	62,1
EU-10	34,9	62,3	80,8	58,6	32,4	59,2	80,7	58,5
Magyarország	31,2	65,3	77,6	55,0	33,2	63,3	79,4	58,0
Magyarország elmaradása*	-25,4	0,6	-2,8	-5,0	-24,4	-3,9	-1,6	-5,7

Forrás. EUROSTAT:

*A magyar és az EU-25-ök megfelelő foglalkoztatottsági rátái közötti különbség (%).

2. Melléklet A gyermek mennyisége és minősége

A gyermek mennyisége és minősége közötti kapcsolat elméleti modellezése Becker (1981) nevéhez fűződik. Becker eredeti, keresleti modelljében a házaspár hasznosságfüggvényében csupán a gyermek mennyisége szerepelt – más jószágok mellett. Az elmélet első megfogalmazásakor tehát Becker abból indult ki, hogy a szülők arról dönthetnek, rendelkezésükre álló jövedelmüket milyen módon osztják meg két jószágcsoport, a gyermekek száma és az összes többi jószágmennyiség között. (Becker, 1960) A modell e változatában a gyermeknevelés egyéb javakhoz viszonyított relatív ára határozza meg a gyermekek iránti keresletet, tehát a gyermekek számát. Az elkölthető jövedelem, s így a családtámogatások növekedése ebben a keretben a gyermekek számának növekedését vonja maga után. A fejlett országok empirikus adatai azonban ellentmondtak a modell következtetéseknek, a termékenység csökkent a jövedelmek növekedésével. Az alacsonyabb jövedelemhez tartozó magasabb gyermekszám ahhoz az abszurd következtetéshez vezetett volna, hogy a társadalomnak jövedelmet kellett volna elvonnia a fiatal pároktól a termékenység növelése érdekében.

A magyarázatát ért kritikák és az empirikus adatokból fakadó ellentmondások hatására Becker újragondolta és Lewis-zal közösen írt cikkében (Becker és Lewis 1973), majd 1981-ben kiadott, háztartás-gazdaságtani kötetében módosította elméletét.²⁰ Az eredeti modellt kibővítette egy új változóval, a gyermekek minőségével. A házaspár hasznosságfüggvénye – az elmélet módosított formájában - a következő alakban írható fel:²¹

$$U = U(n, q, Z_1, Z_2, \dots, Z_m), \text{ ahol}$$

n - a gyermekek száma,
q – a gyermek minősége,
Z_i- más jószágmennyiségek.²²

Mivel az egyéb jószágok nem tökéletes helyettesítői a gyermekeknek, egyetlen aggregált jószággal helyettesítők. Ezek után a hasznossági függvény a következő alakot nyeri:

$$U = U(n, q, Z)$$

A modellben feltételezzük, hogy

- ugyanabban a családban minden gyermeknek ugyanolyan a minősége,

²⁰ A továbbiakban a könyv későbbi, kibővített kiadást használjuk és arra hivatkozunk. (Becker, 1993)

²¹ Becker szerint a gyermek, mint fogyasztási jószág előállítása a háztartásban történik, saját erőforrások felhasználásával. Mivel az egyes háztartások termelési függvénye és tagjai idejének költsége különbözik, a gyermek előállításának költségei is különböznek háztartásonként.

²² A modell formális leírása Becker (1993: 135-154) alapján történik.

- a gyermekek minőségét minden család teljes egészében saját idejének és piaci jövedelmének felhasználásával biztosítja.

Mindezek alapján a költségvetési korlát egyenlete a következőképpen írható fel:

$$p_c q n + \pi_z Z = I, \text{ ahol}$$

p_c - a minőségi egység konstans ára,
 q - egy gyermek teljes minősége,
 $p_c q n$ - a gyermekekre költött teljes összeg,
 I - a háztartás rendelkezésére álló, elkölthető jövedelem.

A szülők a rendelkezésre álló többletjövedelmet tehát nem csupán újabb gyermek vállalására, vagy más jóságok vásárlására fordíthatják, hanem elkölthetik már meglévő gyermekeik „minőségének” javítására is, mely alatt főként oktatási és egészségügyi kiadásokat kell értenünk. Becker modelljében a gyermekek minőségére és mennyiségére fordított kiadások egymással versenyeznek, közöttük az átváltás nem lineáris.

A szülők aszerint döntenek újabb gyermek(ek) vállalása vagy a meglévő gyermek(ek) minőségének javítása mellett, hogy melyik befektetésnek nagyobb a marginális hozama. A marginális hozam nemcsak társadalmak, hanem az egyes társadalmi csoportok, családok között is eltérő lehet. Becker a modern társadalmak csökkenő termékenységét éppen arra vezeti vissza, hogy a gyermek minőségére fordított erőforrásoknak nagyobb a hozama, mint a magasabb gyermekszámnak. (Becker, 1993: 152) A függvény maximumait keresve a következő egyensúlyi feltételekhez jutunk:

$$\begin{aligned} \partial U / \partial n &= \lambda p_c q = \lambda \pi_n, \\ \partial U / \partial q &= \lambda p_c n = \lambda \pi_q, \\ \partial U / \partial Z &= \lambda \pi_z; \text{ ahol } \pi_n = p_c q - n \text{ árnyékára,} \\ &\pi_q = p_c n - q \text{ árnyékára,} \\ &\lambda - \text{ a jövedelem határhaszna.} \end{aligned}$$

A kapott eredményekből látható, hogy π_n q függvénye, míg π_q n függvénye. Ebből az következik, hogy a gyermek minőségének javítása (q növelése) megemeli az egyes gyermekekre fordított kiadásokat, tehát a gyermek költségét. Hasonlóképpen a gyermekszám (n) növelése a gyermekek minőségére fordított kiadások emelkedésével jár, hiszen így több gyermek lesz érintett. A fenti egyenletrendszer megoldható n , q és Z egyensúlyi értékeire, melyek az árnyékárak és a jövedelem függvényeiként fejezhetők ki:

$$n = d_n(\pi_n, \pi_q, \pi_z, R)$$

$$q = d_q(\pi_n, \pi_q, \pi_z, R)$$

$$Z = d_z(\pi_n, \pi_q, \pi_z, R), \text{ ahol}$$

R – az árnyékjövedelem, mely egyenlő a különböző javakra fordított árnyékkiadások összegével.

Ezeknek a keresleti függvényeknek helyettesítési és jövedelemhatásuk van. Így például ha például q (tehát a minőség) nő, miközben p_c , π_z és I változatlan marad, nő π_n ($=qp_c$, tehát a mennyiség árnyékára), vagyis csökken az n iránti kereslet. Ennek nyomán viszont csökken π_q ($=np_c$, a minőség árnyékára), ami tovább növeli a minőség, tehát q iránti keresletet, és így tovább egy új egyensúlyi helyzet létrejöttéig. Láttuk korábban, hogy modell feltevése szerint a gyermek mennyisége és minősége közötti átváltás nem lineáris. Ez azt jelenti, hogy – példánkban maradván – egy kisebb exogén változás q -ban jelentős változást idézhet elő n -ben. Adott esetben így a mennyiség iránti kereslet csökkenése mindaddig tartana, amíg n elhanyagolhatóvá válna. Az a tény azonban, hogy a gyermek mennyisége és minősége nem közeli helyettesítői egymásnak, lehetővé teszi az egyensúlyi helyzet létrejöttét. (Becker, 1993: 146)

Érvelésének finomítása érdekében Becker bevezeti az egyes gyermekekre fordított fix költségeket (p_n , és p_q). Becker minden egyes gyermek esetében felmerülő fix költségnek tekinti például a terhesség és a szülés során felmerülő, illetve azok elkerülésének költségeit, illetve általában a minőségtől független, minden gyermek esetében megjelenő költségeket, ideértve a terhesség elkerülésének költségét, vagy – mint negatív költséget – a kormányzat által nyújtott támogatásokat is. A gyermekek számától független, a minőség fix költségét jelentő tételek például a szerző szerint azok, melyeket a gyermekek közösen fogyasztanak. Ennek nyomán a költségvetési egyenlet a következőképpen írható fel:

$$p_n n + p_q q + p_c(q)n + \pi_z Z = I$$

A hasznosság maximalizálása melletti egyensúlyfeltételek az alábbiak lesznek:

$$MU_n = \lambda(p_n + p_c q) = \lambda p_c q(1 + r_n) = \lambda \pi_n$$

$$MU_q = \lambda(p_q + p_c n + (\partial p_c / \partial q)nq) = \lambda p_c n(1 + r_q + \varepsilon_{pq}) = \lambda \pi_q, \text{ ahol}$$

$r_n = p_n / p_c q$, $r_q = p_q / p_c n$ – a gyermekek számának és minőségének fix költségei a változó költségekhez viszonyítva,

$1 + \varepsilon_{pq}$ – a minőség marginális változó költségeinek és a minőség átlagos változó költségeinek aránya.

Ezek után felírhatjuk, hogy:

$$MU_n/MU_q = \pi_n/\pi_q = (q/n)((1 + r_n)/(1 + r_q + \epsilon_{pq}))$$

A mennyiség és a minőség árnyékárainak aránya tehát nem csupán a minőség és a mennyiség arányától függ, hanem a fix és a változó költségek, valamint a minőség marginális és átlagos változó költségeinek arányától is. E megállapítás gyakorlati implikációit Becker a családtámogatások példáján keresztül mutatja be. A családtámogatások csökkentése egyben növeli a mennyiség fix költségeit, s így egy helyettesítési folyamat indul meg a gyermekek mennyiségétől azok minősége vagy más fogyasztási javak irányába. A mennyiség és a minőség közötti kapcsolat jellegéből következik hogy a minőség (q) növekedése tovább emeli a mennyiség árnyékárát (π_n), melynek nyomán n további csökkenése a minőség árnyékárának (π_q) alacsonyabbá válását, s így n -nek q -val való további helyettesítését eredményezi. A mennyiség csökkenésének és a minőség növekedésének mértéke jelentős lehet akkor is, ha a mennyiség fix költségeiben történt növekedés a folyamat kezdetén viszonylag kis mértékű volt és a mennyiség és a minőség közötti helyettesítési rugalmasság nem túl nagy. (Becker, 1993. 150). Becker azt is kiemeli a mennyiség és minőség speciális kapcsolatáról, hogy – az előbbi példánál maradva – a mennyiség árának növekedése nagyobb keresletet támaszt a minőség, mint más javak iránt, abban az esetben is amikor a minőség és az illető jószág egyformán jó helyettesítői a gyermekek mennyiségének. (Becker, 1993: 152)

3. Melléklet A női foglalkoztatottság és a termékenység kapcsolatának iránya és előjele

A szakirodalom nem egységes annak megítélésében, hogy a munkakínálati és a termékenységi döntés közötti kapcsolat milyen irányú. (Engelhardt, Kögel és Prskawetz 2001) Weller (1977) négy lehetséges alternatívát sorol fel: (1) a nők termékenysége hat a munkaerő-piaci részvételre, (2) a munkaerő-piaci részvétel hat a termékenységre, (3) mindkettő hat egymásra és (4) a kettő közötti kapcsolatot valójában hamis korreláció és azt egy harmadik tényező okozza. Az első két esetben a gyermekvállalási és a munkakínálati döntés szekvencialitását, míg a második két esetben szimultaneitását feltételezzük. A kapcsolat irányát illetően az empirikus evidenciák nem egyértelműek. Az idősoros adatokon végzett elemzések, az alkalmazott változódefiníció, adatállomány és statisztikai teszt függvényében erősítik meg valamelyik kapcsolati irányt. (Engelhardt, Kögel és Prskawetz 2001) A szakirodalom rendszerint az egyirányú hatásokat vizsgálja, tehát külön-külön foglalkozik a munkaerő-piaci részvételnek a gyermekvállalásra, illetve a gyermekszámnak a munkaerő-piaci részvételre gyakorolt hatásával.

A mikroökonómiai elmélet szerint a nők munkaerő-piaci részvételét és gyermekszámát harmadik változó, nevezetesen a női reálbérek határozzák meg. Növekvő reálbérek esetében csökkenő termékenységet és növekvő munkakínálatot várunk. Tehát, a gyermekvállalási és a munkaerő-piaci döntés egyidejűsége mellett, az elmélet előrejelzése szerint a nők munkaerő-piaci részvétele és termékenysége között negatív kapcsolat van. (Becker and Lewis 1973, Willis 1973) Az elmúlt években a női foglalkoztatottság és a termékenység kapcsolatának alakulásáról azonban vita folyik szakirodalomban. A kutatók egy része – az OECD országok aggregált adatainak keresztmetszeti vizsgálatainak eredményére támaszkodva – amellet érvel, hogy a mikroökonómiai elmélet alapján várt negatív kapcsolat az 1980-es évek végétől kezdődően megfordult.²³ (M2.1 ábra) Eredményeik szerint a fejlett országokban a női foglalkoztatottság, valamint a termékenység közötti korrelációs együttható pozitívvá vált (Ahn és Mira 2002; Rindfuss, Guzzo és Morgan 2000; Billari et al. 2002; Del Boca et al. 2003; d’Addio és d’Ercole 2005), illetve – többváltozós regresszió modellt futtatva – azt tapasztalták, hogy a női munkaerő-piaci részvétel együtthatója előjelet vált az 1970-es és 1990-es évek között (Esping-Andersen 1999; Brewster és Rindfuss 2000). Ahn és Mira (2002), eredményeik alátámasztására, azzal érvelnek, hogy a női bérek növekedésének jövedelem-hatása, valamint a standard közgazdasági elmélet kiterjesztése (például a diszkrét

²³ Az alábbiakban áttekintett elemzések függő változója jellemzően a teljes termékenységi arányszám (*total fertility rate*), magyarázó változója pedig a nők gazdasági aktivitási rátája (*female labour force participation rate*).

munkaórák és a háztarason kívüli gyermekgondozás lehetőségének feltételezésével) magyarázhatja az előjel megváltozását. Rindfuss, Guzzo és Morgan (2000), valamint Brewster és Rindfuss (2000) a dolgozó nőkkel szembeni társadalmi normák megváltozásával, a családtámogatási rendszerek bővülésével érvel, melyek csökkentették a munkavállalás és a gyermeknevelés konfliktusát.

M2.1 ábra A termékenység és a női foglalkoztatottság közötti kapcsolat alakulása a fejlett országokban, 1980-1999

Forrás: d'Addio és d'Ercole (2005)

Ezek az eredmények komoly vitát váltottak ki a kutatók körében. (összefoglalóan lásd Kögel 2006) Apps és Rees (2004) – Galor és Weil (1997) egyensúlyi modelljére építve – megmutatta, hogy a gyermekgondozás támogatása egyidejűleg növeli a termékenységet és a nők munkaerő-piaci aktivitását. Ugyancsak Galor és Weil modelljének kiterjesztésével, Martinez és Iza (2004) arra a következtetésre jutott, hogy – a piacon vásárolt gyermekgondozást szakképzetlen munkának feltételezve – a szakképzett munka relatív bérének növekedése ugyancsak szimultán módon növeli a termékenységet és a munkaerő-piaci részvételt. Da Rocha és Fuster (2006) modellje alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy magas női munkanélküliség esetén, a karrier megszakítását követően növekszik munkaerő-piacról való kiszorulás kockázata. Emiatt a nők késleltethetik a gyermekvállalás időpontját és csökkenthetik munkakínálatukat, ami ugyancsak a termékenység és a munkaerő-piaci részvétel közötti pozitív korrelációt eredményezheti. Mindezek az elméleti próbálkozások a mikroökonómiai elmélet által előrejelzett negatív kapcsolat fenntartása mellett kísérelték meg a modell bővítését és annak magyarázatát, hogy milyen feltételek mellett lehetséges a nők munkaerő-piaci részvételének és termékenysége egyidejű növekedése.

A termékenység és a nők munkaerő-piaci részvétele között pozitív korrelációt kimutató elemzéseket módszertani szempontból is bírálták, és azt statisztikai tévkövetkeztetésnek tekintik. (Engelhardt, Kögel és Prskawetz 2001; Engelhardt és Prskawetz 2002; Kögel 2003; Kögel 2006) Engelhardt, Kögel és Prskawetz (2001) hat OECD ország aggergált adatainak idősorelemzésével kimutatták, hogy a kapcsolat előjele időben nem változott negatívból pozitívvá, de a nem-mediterrán és nem-skandináv országokban a kapcsolat szignifikanciája és erőssége időben csökkent. Kögel (2003) tanulmányában, az Ahn és Mira (2002) és Rindfuss, Guzzo és Morgan (2000) által is használt adatokat használva illusztrációként, de keresztmetszeti elemzéssel szemben dinamikus idősor-elemzést használva

kimutatta, hogy az országghatások, valamint a magyarázó változó országok közötti heterogenitásának kontrollálása esetén a két változó kapcsolata továbbra is negatív és szignifikáns marad. Ez azt is jelenti tehát, hogy a korábban kimutatott pozitív kapcsolat részben kihagyott változók következménye, hiszen az ország-változók korreláltak a munkaerő-piaci részvétellel. Egy későbbi tanulmányában Kögel (2006) tovább megy és kimutatja, hogy a korábbi tanulmányok által megállapított pozitív kapcsolat negatívvá és szignifikánssá válik, amennyiben a teljes termékenységi arányszámot korrigáljuk a szülések időbeli kitolódásával és az országokra, mint megfigyelési egységekre futtatott regressziókban kontrolláljuk a háztartáson kívüli (piaci vagy közösségi) gyermekgondozás megvásárlásának elérhetőségét és a hosszú távú női munkanélküliséget.

A szakirodalom áttekintése nyomán, összességében megállapíthatjuk, hogy az a feltételezés, mely szerint a nők munkaerő-piaci részvétele és gyermekvállalási hajlandóságuk közötti kapcsolat az 1990-es évektől kezdődően pozitívvá vált volna. Nem várhatjuk tehát, hogy a nők munkaerő-piaci részvételének növelése a termékenységet is növelje. Ezzel szemben, az áttekintett irodalom meglehetősen egységes abban a tekintetben, hogy adott feltételek mellett a nők foglalkoztatottsága és gyermekszáma is növekedhet. E feltételek között említi mindegyik tanulmány a háztartáson kívüli gyermekgondozáshoz való hozzáférés lehetőségét.

4. Melléklet A gyermeknevelés költsége²⁴

A jóléti társadalomban a gyermek közjóság. Pontosabb megfogalmazásban ez a gyakorta hallott kifejezés inkább fogalmi gyorsírásnak tekintendő: nem szó szerint a gyermek a közjóság, hanem a jövő nemzedékek adófizetési képessége. A gyermeknevelés a jövedelmek újraelosztásának magas aránya miatt részben externalizálja a gyermekek felnevelésére fordított egyéni erőfeszítéseket. A gyermeket nem nevelők olyan juttatásokat is kapnak, például nyugdíjat vagy időskori egészségügyi ellátást, amelyhez csak gyermekvállalás (vagy szélsőséges esetben munkaerőimport) útján lehet hozzájutni. Vagyis gyermeket vállalók és nem vállalók között láthatatlan újraelosztás zajlik. A gyermeknevelési erőfeszítéseket terhelő láthatatlan járulékfizetés számszerűsítése során megvizsgálhatjuk, hogy mennyibe kerül a gyermeknevelés a szülőnek, és milyen kompenzációt ad ezért a társadalom. A gyermek közjóság-hányadának ismeretében megadhatjuk az egyéni hozzájárulás és a társadalmi kompenzáció egyenlegét.

A szakirodalom a gyermeknevelés költségeinek négy forrását különbözteti meg: (1) a gyermekek fogyasztását, (2) a gyermeknevelésre fordított háztartási munka értékét, (3) az anya (a szülők) kieső folyó jövedelmét, és (4) az anya (a szülők) emberi tőke veszteségét, amely egy alacsonyabb életpálya-jövedelemben mutatkozik meg. A becslés során Gábos, Gál és Keller (2007) az első két összetevőt számszerűsíti. A fogyasztási költségeket a háztartások fogyasztásának gyermekekre eső, ekvivalencia-skálák használatával becsült része képezi, míg a háztartási munka költségét a piaci helyettesítő bérek módszerével számították ki. A társadalmi kompenzáció számításakor a gyermekekhez kötődő készpénzes és természetbeni ellátások gyermekszám szerinti megoszlását vizsgálták. Amikor összevetették a közjavak előállításához történő egyéni költségvállalást és ennek közösségi kompenzációját, a költségek 59, míg a kompenzáció 41 százalékát vették figyelembe, amennyiben az egyéni hozzájárulások 59 százalék feletti része a szülők vagy gyermekeik számára térül meg közvetlenül, a kompenzáció 41 százalék feletti része pedig adóként visszakerül a társadalomhoz.

Mindezek alapján a szerzők három fontos tendenciát emelnek ki: a gyermeknevelés költségei jóval magasabbak az ezt kompenzáló támogatásoknál, az egy gyermekre eső negatív egyenleg minden családtípusban gyermekszám szerint javul, valamint, hogy az egy szülőre számított negatív egyenleg minden családtípusban gyermekszám szerint romlik. (M4.1 táblázat)

²⁴ Gábos, Gál és Keller (2007) alapján.

M4.1. táblázat Az egy gyermekre, illetve egy szülőre eső nevelési költségek és gyermeknevelési támogatások családtípusonként (2003-as eFt)

EGY GYERMEKRE							
	fogyasztási kiadások (a)	háztartási munka (b)	egyéni hozzájárulás összesen (c)=(a+b)*0,59	készpénzes támogatás (d)	természetbeni juttatás (e)	nem visszatérülő kompenzáció összesen (f)=(d+e)*0,41	egy gyermekre eső egyenleg (f)-(c)
Pár 1 gyermek	377	1 663	1 204	213	404	253	-951
Pár 2 gyermek	363	822	699	152	428	238	-461
Pár 3+ gyermek	282	835	659	227	478	289	-370
1 szülő 1 gyermek	417	960	812	116	422	221	-592
1 szülő 2+ gyermek	337	504	497	133	426	229	-268
Más család 1 gyermek	288	1 180	866	169	489	270	-596
Más család 2+ gyermek	259	680	554	178	465	264	-290
Együtt	327	931	742	176	438	252	-490
EGY SZÜLŐRE							
Pár 1 gyermek	189	831	602	107	202	126	-475
Pár 2 gyermek	363	822	699	152	428	238	-461
Pár 3+ gyermek	466	1 377	1 087	375	788	477	-610
1 szülő 1 gyermek	417	960	812	116	422	221	-592
1 szülő 2+ gyermek	759	1 135	1 117	299	957	515	-602
Más család 1 gyermek	90	368	270	53	152	84	-186
Más család 2+ gyermek	179	472	384	124	322	183	-201
Együtt	258	735	586	139	346	199	-387

Megjegyzés: a jövő nemzedék adófizető képességéhez történő egyéni hozzájárulás összesen: a gyermekre fordított fogyasztási kiadás és a háztartási munka együttes értékének 59 százaléka; a szülőnél maradó, az állam számára nem visszatérülő kompenzáció: a készpénzes támogatások és a természetbeni juttatások összegének 41 százaléka.

5. Melléklet A különböző jóléti transzferek termékenységi és munkaösztönző hatása

A készpénzes támogatások közül a *demograntok* (alanyi jogú támogatások, Magyarországon: a családi pótlék, a gyermekgondozási segély²⁵ és az anyasági támogatás) a gyermeknevelés állandó költségeit csökkentik, ezen keresztül pedig növelik a termékenységet. Ezzel párhuzamosan semlegesek a munkakínálat szempontjából, hiszen hozzáférhetőek a munkaerőpiaci statustól függetlenül, ám nagyon magas támogatás/kereset arány esetében hatásuk negatív is lehet. A demograntok a gyermekszám növelésén keresztül egyrészt csökkentik az egy gyermekre jutó anyagi erőforrások nagyságát, másrészt növelik a háztartás rendelkezésre álló jövedelmét, amiből így nagyobb rész fordítható a gyermekek emberi tőke fejlesztésére.

A *jövedelemteszthez kötött ellátások* (Magyarországon: pl. a gyermeknevelési támogatás, rendszeres gyermekvédelmi támogatás) – ugyancsak a gyermeknevelés állandó költségeinek csökkentésén keresztül – növelik a termékenységet, miközben munkaösztönző hatásuk egyértelműen negatív (jóléti csapda).

Döntően munkaösztönző és termékenységnövelő hatásuk van viszont a *személyi jövedelemadó-rendszeren keresztül nyújtott támogatásoknak*, ám a tényleges hatások nagyban függenek a jövedelemadó-rendszer paramétereitől, az alábbiak szerint (feltéve, hogy a családban az apa magasabb keresetű, mint az anya):

- ha az adórendszer egyénileg kezeli a szülőket, mindkét szülő igényelheti a kedvezményt és az apa teljes egészében ki tudja használni a kedvezményt: pozitív termékenységi és az anya esetében negatív munkaösztönző hatás,
- ha az adórendszer egyénileg kezeli a szülőket, mindkét szülő igényelheti a kedvezményt, de az apa a kedvezmény teljes összegét nem tudja érvényesíteni: pozitív termékenységi és munkaösztönző hatás az anya esetében,
- ha az adórendszer egyénileg kezeli a szülőket, de csak az anya igényelheti a kedvezményt: pozitív termékenységi és munkaösztönző hatás az anya esetében,
- ha az adórendszer egyénileg kezeli a szülőket, és az anyát alacsonyabb kulccsal adóztatja: pozitív termékenységi és munkaösztönző hatás az anya esetében,

²⁵ A gyermekgondozási segély bevezetésekor (1967) társadalombiztosítási jogviszonyhoz kötött, anyasági típusú, a gyermekgondozási szabadság időszaka alatt igényelhető ellátás volt. 1996 és 1998 között jövedelemvizsgálathoz kötötték, majd 1999-től alanyi jogú juttatássá vált. 2006. január 1-je óta a jogszabály a gyermek egyéves korától teljes idő munkavállalást engedélyez, korábban másfél éves kortól részdíj munkát vállalhattak a jogosultak. Az előzetes munkaviszonyhoz kötés megszűnésétől kezdődően a gyás alanyi jogú juttatásnak tekinthető, mely a gyermeknevelés fogyasztási típusú költségeinek közösségi finanszírozására alkalmas és ilyen értelemben nem különbözik a családi pótléktól.

- ha családi adózás van: pozitív termékenységi és az anya esetében negatív munkaösztönző hatás.

A *szülési, illetve gyermekgondozási szabadság*²⁶ (Magyarországon a szülési szabadság 24 hét, a gyermekgondozási szabadság a gyermek három éves koráig terjedhet) esetében a gyermekgondozási és -nevelési időszak törvényi védelme biztosítja munkaviszony és így a munkaerő-piaci kapcsolat folytonosságát. Ennek gyakorlati működése nagyban függ a szabályozástól és a munkaerő-piac más jellemzőitől. Mivel a szülési/gyermekgondozási szabadság igénybevétele előzetes értelemszerűen előzetes munkaviszonytól függ, fenntartása pozitív hatással van a nők munkaerő-piaci részvételére. Negatív hatás léphet fel azonban, ha az újbóli igénybevételhez nem szükséges a munkaviszony aktivizálása, illetve ha a szabadság periódusa túl hosszú. A termékenységre gyakorolt hatás várhatóan pozitív.

A szülési, illetve a gyermekgondozási szabadság időszaka alatt folyósított, előzetes munkaviszonyhoz kötött ún. *anyasági ellátások* (Magyarországon: a szülési szabadság ideje alatt a terhességi gyermekágyi segély, a gyermekgondozási szabadság ideje alatt pedig a gyermekgondozási díj, illetve a gyermekgondozási segély²⁷) munkaösztönző hatása ugyancsak kettős lehet. Az ellátások előzetes munkaviszonyhoz kötése és összegének keresetarányossága nyomán pozitív hatásokra számíthatunk, míg egy magasabb helyettesítési arány munkaerő-piaci távolmaradásra ösztönöz. A termékenységi hatások esetében, az anya kieső jövedelmének (*opportunity cost*) pótlásán keresztül pozitív hatás jelezhető előre.

A különféle *természetbeni juttatások* (iskolai étkeztetés, tankönyv-támogatás, stb.), melyek lehetnek alanyi jogúak vagy jövedelemvizsgálathoz kötöttek, hasonló mechanizmusok alapján fejtik ki hatásukat, mint a megfelelő készpénzes támogatások.

A *háztartáson kívüli gyermekgondozás* közösségi támogatása természetbeni ellátás, és az anyasági támogatásokhoz hasonlóan egyrészt az anya kieső jövedelmének pótlását biztosítja, másrészt lehetővé teszi a gyermekgondozással, -neveléssel és a munkavállalással töltött idő közötti átváltást. A közösségi támogatásnak több formája is elképzelhető: a tisztán közösségi működtetésű intézmények (bölcsőde, óvoda) mellett akár kínálati, akár keresleti oldalon a piaci vagy non-profit alapon működő intézménye, szolgáltatások támogatása. A

²⁶ A szülési (*maternity leave*) és gyermekgondozási (*paternity leave*) szabadságot úgy különböztetjük meg, hogy a szülési szabadság a szülést közvetlenül követő időszakot jelöli, gyakran készpénzes ellátással jár együtt és igénybevételére kizárólag az anya jogosult, a gyermekgondozási szabadság pedig a szülési szabadságot követő időszakot jelöli, ritkán jár együtt készpénzes ellátással és az apa is igényelheti.

²⁷ Lásd a 28. lábjegyzetet.

háztartáson kívüli gyermekgondozás igénybevétele növeli a gyermekvállalási hajlandóságot. A munkakínálat akkor növekedhet, ha a szolgáltatás ára számottevően alatta marad az anya által a munkaerő-piacra megszerezhető jövedelemnek.